

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΕΘΙΜΑ - ΔΡΩΜΕΝΑ - ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΚΑΙ ΧΟΡΟΙ
ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΛΙΔΟΝΑ,
ΣΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ ΟΛΥΜΠΙΑΣ ΗΛΕΙΑΣ**

Γιαννοπούλου Σοφία

**Επιβλέποντες: Γιάκας Ιωάννης, Καθηγητής
Δήμας Ιωάννης, Μέλος Ε.Ε.Π.**

**ΤΡΙΚΑΛΑ
ΜΑΡΤΙΟΣ 2022**

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία εκπονήθηκε κατά την διάρκεια των σπουδών μου στο Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού [ΤΕΦΑΑ], του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, υπό την επίβλεψη των καθηγητών Γιάκα Ιωάννη, Καθηγητή και Δήμα Ιωάννη, Μέλος Ε.Ε.Π. τους οποίους θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά για την καθοδήγησή τους και τις συμβουλές τους προκειμένου να περατωθεί η εργασία αυτή. Θα ήθελα επίσης, να ευχαριστήσω τους κατοίκους του χωριού Καλίδονα που αφιέρωσαν χρόνο από την καθημερινότητά τους για να μου παραχωρήσουν συνέντευξη, καθώς κύριο μέλημά μου ήταν να «ζωντανέψω» λίγο το ύφος της εργασίας μου μέσω της διαδικασίας της συνέντευξης και να περάσω στους αναγνώστες το συναίσθημα των κατοίκων μέσα από τα λόγια που είπε ο καθένας ξεχωριστά. Τέλος, θα ήθελα να αναφέρω ότι σημαντικό ρόλο στην εργασία μου διαδραμάτισε το Ιδρυματικό Αποθετήριο του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, καθώς αποτελεί μια ηλεκτρονική βιβλιοθήκη, μέσω της οποίας είχα την δυνατότητα να διαβάσω και να συμβουλευτώ διπλωματικές εργασίες παλαιότερων χρόνων πάνω στην ειδικότητα των Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών. Αυτές οι εργασίες με βοήθησαν στο πως να καθοδηγηθώ ως προς την σύνταξη της δομής και των περιεχομένων της διπλωματικής μου εργασίας.

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Κεφάλαιο 1ο:	5
Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 2ο:	Error! Bookmark not defined.
2.1 Γεωγραφικά στοιχεία.....	Error! Bookmark not defined.
2.1.1 Χάρτης Καλίδονας.....	8
2.2 Ιστορικά στοιχεία Τοπική ιστορία – Ονομασία και γεωγραφική θέση Καταγωγή – Προέλευση	9
2.3 Πληθυσμός	11
2.4 Η Καλίδονα σήμερα	12
2.5 Οικονομία	12
2.6 Κοινωνικοπολιτιστική αναφορά.....	13
Κεφάλαιο 3ο:	14
3.1 Η πολιτιστική κληρονομιά της Καλίδονας	14
3.2 Απόκριες	14
3.3 Χριστούγεννα	15
3.4 Πάσχα	17
3.5 Οι εκκλησίες του χωριού	19
3.6 Πανηγύρι στο Βαρκό	25
3.7 Της Αναλήψεως.....	26
3.8 Οι οργανοπαίχτες.....	27
3.9 Οι ασχολίες των κατοίκων στα παλαιότερα χρόνια.....	29
3.10 Το παλιό σχολείο	31
3.11 Λαογραφικό Μουσείο Καλίδονας	33
3.12 Κάστρο Καλίδονας, Τριφυλία	36
Κεφάλαιο 4ο:	38
4.1 Γάμος	38
4.2 Αρραβώνας:	39

4.3 Βαφτίσεις	43
4.4 Κηδείες.....	44
Κεφάλαιο 5ο:	44
5.1 Μορφολογική ανάλυση των χορών.....	44
5.2 Παραδοσιακά τραγούδια	46
Κεφάλαιο 6ο	48
6.1 Σκοπός και στόχοι της έρευνας	48
6.2 Αναγκαιότητα και χρησιμότητα της έρευνας	49
6.3 Πλαίσιο διεξαγωγής της έρευνας.....	49
6.4 Τα ερευνητικά ερωτήματα	50
6.5 Τα ερευνητικά εργαλεία.....	50
Κεφάλαιο 7ο	52
7.1 Συζήτηση- συμπεράσματα	52
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	53
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ	53

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία δημιουργήθηκε για να παρουσιάσει τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις του ορεινού χωριού της Καλίδονας. Γίνεται μια αναδρομή στην ιστορία του χωριού, στις συνθήκες διαβίωσης και στον τρόπο με τον οποίο οι κάτοικοι του βίωναν την καθημερινότητά τους. Παρουσιάζονται επίσης σημαντικά γεγονότα της ζωής τους όπως ένας γάμος ή ένας θάνατος και ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι συμμετείχαν σε αυτά. Η άντληση των στοιχείων πραγματοποιήθηκε με τη διαδικασία των συνεντεύξεων, κάθε συνέντευξη ήταν και μια κατάθεση ψυχής. Οι θυμίσεις των κατοίκων ήταν έντονες. Η συγκίνησή τους μεγάλη, καθώς διηγούνταν πράγματα τα οποία τους φάνταζαν μακρινά, αλλά ταυτόχρονα και τόσο έντονα. Μέσα από φωτογραφίες και περιγραφές γίνεται μια προσπάθεια ξενάγησης στις εκκλησίες, στα σχολεία και στο λαογραφικό μουσείο. Απώτερος σκοπός να ταξιδέψω τον αναγνώστη σε ένα ιδιαίτερο χωριό με μοναδική ομορφιά.

Κεφάλαιο 1ο:

Εισαγωγή

Ο άνθρωπος πάντα θα αναζητά τις ρίζες του και τους προγόνους του. Η σύνδεση του με το παρελθόν είναι ύψιστης σημασίας. Η ιστορική διαδρομή διαμορφώνει την πολιτιστική ταυτότητα και μεταβιβάζεται με οποιονδήποτε τρόπο από τη μια γενιά στην άλλη. Τα στοιχεία αυτά πολλές φορές στο παρελθόν, εξαιτίας του γεγονότος ότι έλειπαν τα τεχνικά μέσα, περνούσαν στους επόμενους από στόμα σε στόμα. Η κοινωνική και πολιτιστική ζωή σήμερα ακολουθείται από πολλά στοιχεία του παρελθόντος. Βέβαια υπάρχουν σημεία τα οποία για διάφορους λόγους και αιτίες δε μεταβιβάστηκαν στις επόμενες

γενιές ή γιατί δεν υπήρχαν τα μέσα ή γιατί “χάθηκαν” στο πέρασμα των χρόνων. Στις μέρες μας υπάρχει δυστυχώς μια αδυναμία αναβίωσης του παρελθόντος. Οι θεσμοί έχουν χαλαρώσει και στο διάβα του χρόνου έχουν αλλάξει μορφή εξαιτίας του διαφορετικού τρόπου ζωής. Η επαφή με την παράδοση έχει διαταραχθεί και οι νέες γενιές αγνοούν πολλά πράγματα γιατί κανένας δεν ασχολήθηκε να τους τα διδάξει. Ο σύγχρονος τρόπος ζωής που χαρακτηρίζεται από τη γρήγορη και ταχύτατα εξέλιξη των πραγμάτων, η παγκοσμιοποίηση η οποία προτάσσει μια διαφορετική νοοτροπία, η ξενομανία έχουν κατακλύσει και αλλοτριώσει τον σύγχρονο άνθρωπο. Όλοι μας οφείλουμε να σταθούμε απέναντι στην παράδοση με σεβασμό, για να το πετύχουμε απαραίτητη προϋπόθεση είναι να τη γνωρίζουμε.

Κεφάλαιο 2ο:

2.1 Γεωγραφικά στοιχεία

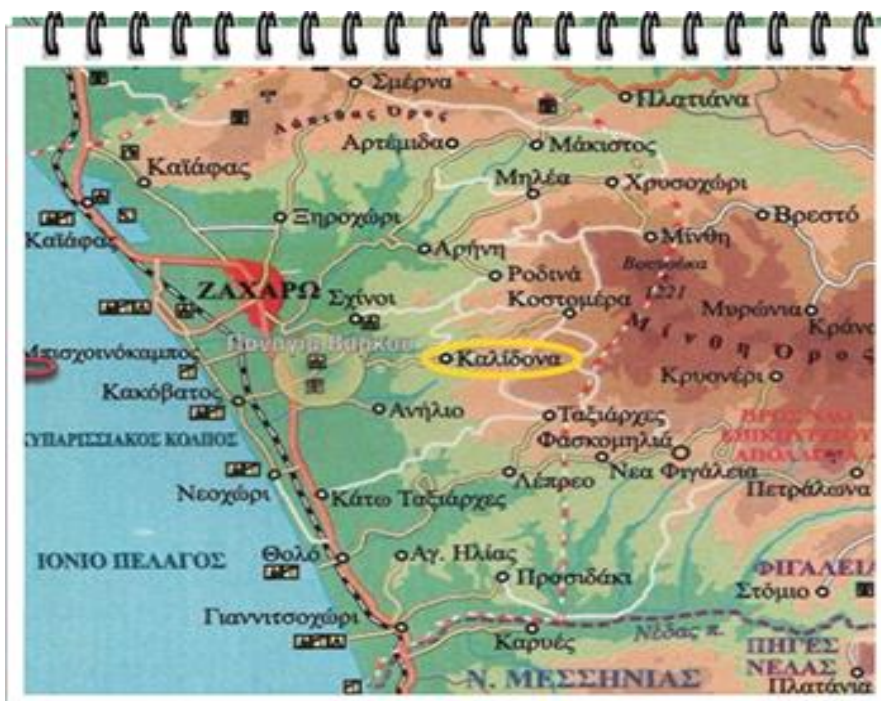
Η Καλίδονα είναι ένα ορεινό χωριό το οποίο ανήκει στο δήμο Ζαχάρως του νομού Ηλείας. Η ιστορία του χωριού έχει τις ρίζες της από τα αρχαία χρόνια, καθώς είναι κτισμένο πάνω στους λόφους της Ομηρικής Πύλου, στην οποία βασίλευσε ο Νέστωρας. Το χωριό προεπαναστατικά ονομάζονταν Σάρενα και βρίσκονταν λίγο πιο κοντά στη θάλασσα σε σχέση με τη σημερινή του θέση. Το όνομα πιθανόν να προέρχεται από το Σαρεύω (μαζεύω-κλείνω) γιατί περικλείεται από πυκνά δάση, αλλά και από το Serena που κατά τους Βενετούς σημαίνει Γαλήνια. Κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας η περιοχή της Σάρενας ενσωματώθηκε στο Φέουδο La Glace (Γλάτσα) με φεουδάρχη τον Pierre Gross. Η Σάρενα βρίσκονταν σε προνομιακή τοποθεσία καθώς γύρω γύρω περικλείονταν από πυκνά δάση κάτι που την έκανε ασφαλή από επιθέσεις. Το έδαφος της ήταν γόνιμο και διέθετε άφθονο νερό. Οι

λόγοι αυτοί οδήγησαν πολλές οικογένειες από τις γύρω περιοχές να εγκατασταθούν στη Σάρενα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να γίνει μεγάλο οικιστικό κέντρο και οι κάτοικοί της να ασχοληθούν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Η Καλίδωνα χτίσθηκε στη σημερινή της θέση περίπου το 1830. Είναι κτισμένη στις πλευρές μιας κακοτράχαλης πλαγιάς, ανάμεσα σε δύο λοφίσκους με φόντο τη μακρινή Βουνούκα και αγναντεύει το Ιόνιο πέλαγος. Η εξέχουσα θέση της την κατατάσσει σαν τις καλύτερες περιοχές θέας σ' όλη την Δυτική Πελοπόννησο. Οι Ενετοί την αποκαλούσαν «Belvedere», δηλαδή ωραία θέα. Η λίμνη του Καϊάφα νιώθεις ότι απλώνεται στα πόδια της και η θέα που προσφέρει στον Κυπαρισσιακό κόλπο είναι μοναδική.

Ο κ. Δημήτρης μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για τη δημιουργία του χωριού: *«Η Καλίδωνα ως χωριό, ως κοινότητα και ως οικισμός έχει αρχίσει από τα μεταεπαναστατικά χρόνια περίπου το 1832. Ιδρύθηκε τότε μετά την καταστροφή του προηγούμενου χωριού της Σάρενας, η οποία αποτελούσε τον πρόγονο της Καλίδονας. Η Σάρενα ήταν ένα χωριό που άκμασε την εποχή της Τουρκοκρατίας και στους Ενετικούς χρόνους και οι οικογένειές της μετά την καταστροφή του Ιμπραήμ και την ολοκληρωτική καταστροφή του χωριού μετοίκησαν σε νέες περιοχές και πολλές από τις οικογένειες αυτές ήρθαν στην περιοχή της σημερινής Καλίδονας. Οι βασικές οικογένειες που είχαν έρθει τότε στο χωριό ήταν οι Πουρναίοι, οι Δουκαίοι και οι Αλεξοπουλαίοι, οι οποίες αποτέλεσαν και τον βασικό πυρήνα της δημιουργίας του νέου χωριού. Στην ουσία το χωριό η σημερινή Καλίδωνα χωρίστηκε σε τρεις γειτονιές που αποτελούνταν από αυτές τις τρεις βασικές οικογένειες οι οποίες προέρχονταν από την Σάρενα, έτσι λοιπόν χωρίστηκαν ως: η νότια πλευρά του χωριού ονομάστηκε Δουκόρουγα, η ανατολική πλευρά του χωριού ήταν η Πουρνόρουγα και στη μέση και λίγο πιο πάνω από το κέντρο του χωριού ήταν οι Αλεξοπουλαίοι. Στη συνέχεια ήρθαν και οι οικογένειες των Χριστοπουλαίων, των Χριστοδουλοπουλαίων και άλλες οικογένειες οι οποίες βέβαια μετά με το πέρασμα των χρόνων δημιούργησαν μεταξύ*

τους δεσμούς μέσω γάμων και στην ουσία το χωριό μεγάλωσε και οι οικογένειές πήγαν και προς τη μία πλευρά και ως προς την άλλη πλευρά. Στα αρχικά χρόνια της Καλίδονας αυτές οι οικογένειες είχαν αντιμαχίες για το νερό στα πηγάδια, για το ποιο ποτάμι θα χρησιμοποιήσουν για να αρδεύσουν νερό για τα κτήματα τους και διάφορες άλλες τέτοιες αντιμαχίες. Επίσης είχαν τσακωμούς και πολλές φορές είχαν δημιουργηθεί και καταστάσεις πιο τραγικές με σκοτωμούς και με ενέδρες για το ποιος θα πάρει νερό από το πηγάδι να ποτίσει το χωράφι του και όταν το έπαιρνε η μία οικογένεια για πιο πολύ ώρα η άλλη οικογένεια πήγαινε και τους δημιουργούσε προβλήματα. Δημιουργήθηκαν ακόμα προβλήματα θρησκευτικά στο χωριό από όλα αυτά τα προηγούμενα δηλαδή στον Άη-Γιώργη τον παλιό που ήταν κατά κύριο λόγο χρισμένος από τους Πουρναίους και τους Χριστοδουλοπουλαίους δεν μπορούσαν να πάνε οι Δουκαίοι και οι ίδιοι για να πατήσουν σε αυτό το πράγμα δημιούργησαν δικιά τους εκκλησία τον Προφήτη Ηλία οπότε την κάθε πλευρά του χωριού δημιουργήθηκε και από μία εκκλησία για να εκκλησιάζεται η κάθε οικογένεια.»

2.1.1 Χάρτης Καλίδονας

2.2 Ιστορικά στοιχεία Τοπική ιστορία – Ονομασία και γεωγραφική θέση Καταγωγή – Προέλευση

Η Καλίδονα στην Αρχαιότητα

Το χωριό κατοικείται από τα προϊστορικά χρόνια η πεποίθηση αυτή βασίζεται στο ότι έχουν βρεθεί νότια του χωριού ίχνη πυριτόλιθου και ουρανίου. Σύμφωνα με την παράδοση ο Βασιλικός Πρίγκηπας της Θεσσαλίας Νηλέας εγκαθίδρυσε ισχυρή δυναστεία στη θέση του σημερινού λόφου «Νέστορας» κοντά στην Εθνική οδό, εκεί όπου τοποθετείται κατά μία άποψη η θέση της Ομηρικής Πύλου, με Βασιλιά τον ξακουστό Νέστορα. Στην αρχαιότητα υπήρχαν τρεις πόλεις με το όνομα Πύλος η μεσσηνιακή, η ηλειακή και η τριφυλιακή. Το 1907 στις ανασκαφές που πραγματοποίησε ο Γερμανός Αρχαιολόγος Ντέρπφελντ, βρέθηκαν τρεις θολωτοί Μυκηναϊκοί τάφοι το μέγεθος των οποίων μπορεί να συγκριθεί μόνο με τους βασιλικούς τάφους της Αργολίδας και με τα ερείπια της Προϊστορικής Ακρόπολης. Οι βαλκανικοί πόλεμοι γίνονται η αιτία ώστε να σταματήσουν οι ανασκαφές οι οποίες μέχρι και σήμερα δεν έχουν συνεχιστεί, με αποτέλεσμα να μην έχει υπάρξει λύση για το που πραγματικά βρίσκονταν η Ομηρική Πύλος.

Στη συνέχεια κατά την κάθοδο των Δωριέων το 1100 π.Χ. η Πύλος του Νέστορα καταστράφηκε και στη θέση της έγινε το Ιερό Άλσος, το οποίο ήταν αφιερωμένο στη θεά Δήμητρα και περιελάβανε όλη την περιοχή της Καλίδονας. Στην Ελληνιστική περίοδο ήκμασε προς τα νότια του Καλιδονίτικου ποταμού (Αμάθου) σημαντική πόλη της οποίας η ζωή συνεχίστηκε στη ρωμαϊκή εποχή και μέχρι τα πρώτα Βυζαντινά χρόνια. Στην περιοχή αυτή και στις τοποθεσίες «Μαρμαρά» και «Κτίρια» βρέθηκαν αρκετοί σπόνδυλοι κιώνων, υπολείμματα Ρωμαϊκών θερμών (λουτρών) και κατάλοιπα Βυζαντινών Νεκροταφείων.

(<http://xemandrios1.blogspot.com/2011/09/blog-post.html>)

Η Καλίδονα στην περίοδο της Τουρκοκρατίας

Την περίοδο της Τουρκοκρατίας οι κάτοικοι προκειμένου να προστατευθούν κατέφυγαν σε πιο ορεινά μέρη συγκεκριμένα στο Φραγκοβυζαντινό Κάστρο Αράκλοβο ή Κάστρο της Άλβαινας και δημιούργησαν το χωριό Χρυσούλι, το οποίο τοποθετείται 500-700 μέτρα βορειοανατολικά του κάστρου. Το 1770 οι Τούρκοι κατέστρεψαν το Χρυσούλι. Όσοι κατάφεραν να σωθούν κατέφυγαν προς διάφορες κατευθύνσεις κυρίως προς τα πεδινά. Κάποιοι έκτισαν το χωριό Σάρενα, το οποίο αργότερα μετονομάστηκε σε Καλίδονα. Ο Χριστόδουλος Σαρηνιώτης, τον οποίον ο Κολοκοτρώνης αποκαλούσε ο «Χριστοδουλάκης», ήταν ο πρώτος χτίστης της Σάρενας. Με Αρχιστράτηγο το Γέρο του Μοριά έλαβε μέρος σε πολλές μάχες και αναδείχθηκε σε ισχυρό τοπικό παράγοντα, με μεγάλη θέση στα συμβούλια των προεστών και κοτζαμπάσηδων των γύρω περιοχών. Ο αρματολός Σταύρος έχει καταγωγή επίσης από τη Σάρενα και ο οποίος ήταν ιδιαίτερα μισητός από τον Ιμπραήμ. Το 1825 ο στρατός του πέρασε και από τη Σάρενα, όμως οι κάτοικοι είχαν προλάβει να το εγκαταλείψουν και να κρυφτούν στα πυκνά δάση. Οι καταστροφές που προκάλεσαν ήταν τεράστιες έκαψαν την εκκλησία, το νεκροταφείο και το σπίτι του αρματολού Σταύρου. Οι κάτοικοι όμως δεν εγκατέλειψαν ότι είχε απομείνει από το χωριό τους και η Σάρενα κατάφερε να σταθεί ξανά στα πόδια της. Κινήθηκαν όμως ανατολικότερα και έκτισαν την Καλίδονα ,Bella Dona (καλή γυναίκα). Η ονομασία δόθηκε προς τιμήν της κόρης του Χριστοδουλάκη η οποία μετά το θάνατο του πατέρα της εγκαταστάθηκε μαζί με το σύζυγό της στο χωριό.

2.3 Πληθυσμός

Η Καλίδωνα χτίσθηκε στη θέση που βρίσκεται σήμερα περίπου το 1830 και κατάφερε να εξελίχθηκε σε κεφαλοχώρι της περιοχής καθότι οι κάτοικοι της διέθεταν μεγάλες εκτάσεις με ελιές και αμπέλια. Οι συνθήκες επιβίωσης δυσκόλεψαν με τον πόλεμο του 1940 και στη συνέχεια με τον Εμφύλιο. Η Καλίδωνα όπως και όλα τα χωριά δε γλίτωσαν από τη μάστιγα της αστυφιλίας, η οποία οδήγησε τους νέους του χωριού προς τα μεγάλα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα την Αθήνα. Το 1981 όμως έγινε άλλη μια μεγάλη καταστροφή στο χωριό, μια κατολίσθηση ακριβώς στην πλατεία του. Πολλά σπίτια αλλά και καφενεία το χωριού υπέστησαν τεράστιες ζημιές με αποτέλεσμα να αποφασιστεί για λόγους ασφάλειας η κατεδάφισή τους. Οι κάτοικοι αυτών των σπιτιών αναγκάστηκαν να φύγουν και να μετεγκατασταθούν στη Ζαχάρω, με κρατική στεγαστική συνδρομή.

Η κ. Ελένη μας περιγράφει τη ζωή στο χωριό και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν: *«Η ζωή στο χωριό ήταν καλή, όμως γύρω στις αρχές της δεκαετίας του 80' είχαμε καταστροφές λόγω κατολίσθησης που συνέβη στο χωριό. Έκοψαν κάποια δέντρα και από τα χιόνια που έριξε εκείνη τη χρονιά άρχισε το χωριό σιγά σιγά να βυθίζεται στη μέση, ήταν σαν να χωρίστηκε στα δύο. Είχε κοπεί και ο δρόμος οπότε τα αμάξια και τα λεωφορεία πήγαιναν μέχρι ένα σημείο και από εκεί και πέρα έπρεπε να διασχίσεις το χωριό με τα πόδια. Σιγά σίγα όμως οι ζημιές αποκαταστάθηκαν και το χωριό ήταν και πάλι προσβάσιμο».*

Η κ. Αναστασία μας παραθέτει τη δική της άποψη: *«Η ζωή στο χωριό ήταν πολύ δύσκολη την εποχή εκείνη που ήμασταν μικρά παιδιά, καταρχάς δεν είχαμε το φως ούτε έξω στο χωριό ούτε στα σπίτια μας, δεν είχαμε νερό, κουβαλούσαμε από τα πηγάδια ή από την βρύση του χωριού για να έχουμε να πιούμε, να μαγειρέψουμε, να πλύνουμε τα ρούχα μας ή για να τα πλύνουμε πηγαίναμε και στα ποτάμια περισσότερο. Οι γονείς μας ήταν αγρότες και όταν έφευγαν για τα κτήματα εμείς*

φροντίζαμε τις δουλειές στο σπίτι, πηγαίναμε και στο σχολείο αλλά φροντίζαμε και για κάποιες δουλειές στο σπίτι».

2.4 Η Καλίδονα σήμερα

Το χωριό σήμερα έχει περίπου 100 μόνιμους κατοίκους, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή, η πλειοψηφία είναι άτομα της τρίτης ηλικίας, συνταξιούχοι, οι οποίοι ή διέμεναν και πριν στο χωριό ή επέστρεψαν ξανά σε αυτό όταν βγήκαν στη σύνταξη. Λίγοι νέοι που έχουν απομείνει στο χωριό είναι και αυτοί ενήλικες οι οποίοι ασχολούνται κυρίως με γεωργικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Όπως και σε όλα τα χωριά έτσι και στην Καλίδονα το Πάσχα αλλά και κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού το χωριό αποκτά ζωντάνια και γεμίζει φωνές καθώς έρχονται τα παιδιά και τα εγγόνια των μόνιμων κατοίκων. Το χωριό στο παρελθόν είχε πολλά καφενεία-μπακάλικά, πλέον λειτουργούν μόνο δύο το καφενείο του Πολιτιστικού Συλλόγου «Σάρενα», στην πλατεία του οποίου λειτουργεί και θερινός κινηματογράφος και ένα μικρό παραδοσιακό καφενεδάκι, το οποίο πριν από πολλά χρόνια λειτουργούσε ως κουρείο, μάλιστα ο μπαρμπέρης του χωριού ήταν ιδιαίτερα χωρατατζής και κάθε λίγο σκαρφιζόταν και μια φάρσα.

2.5 Οικονομία

Οι κάτοικοι του χωριού στην πλειοψηφία τους ήταν αγρότες και κτηνοτρόφοι. Στο παρελθόν βασική καλλιέργεια ήταν αυτή της μαύρης σταφίδας, όμως στην πορεία οι σταφίδες αντικαταστάθηκαν με ελιές. Το λάδι ελιάς ή το «χρυσό υγρό» σύμφωνα με τον Όμηρο βοήθησε τους κατοίκους του χωριού να ζήσουν τις οικογένειές τους. Σύμφωνα με το βιβλίο: «Καλίδονα οδοιπορικό στο χώρο και στο χρόνο» στην ευρύτερη περιοχή της Καλίδονας υπήρχαν το 1930 τέσσερα ελαιοτριβεία και τρεις

αλευρόμυλοι, ο ένας από αυτούς ήταν μηχανοκίνητος (η μηχανή του ήταν πετρελαιοκίνητη), ενώ οι άλλοι δύο δούλευαν με τη βοήθεια του νερού μόνο κατά τους χειμερινούς μήνες.

Η κ. Δέσποινα θυμάται: *«Έσπερναν σιτάρια οι άντρες, και πήγαιναν οι γυναίκες την άνοιξη και τα θέριζαν με τα δρεπάνια και μετά τα έκαναν δεμάτια τα έβαζαν πάνω στα άλογα και τα πήγαιναν στο αλώνι να τα αλωνίσει το άλογο, μάζευαν τους κόκκους και τους πήγαιναν στον μύλο και τα κάνανε αλεύρι για να έχουμε να φτιάχνουμε το ψωμί μας. Έβαζαν αμπέλια με σταφίδες, έφτιαχναν κρασί από τα σταφύλια που έβαζαν. Άλλες ασχολίες που είχαν οι γυναίκες ήταν το πλύσιμο των ρούχων στο ποτάμι, το πλέξιμο, ο αργαλειός που υφαίνανε, άλλες γινότουσαν μοδίστρες και έραβαν ρούχα, εσώρουχα κλπ.»*

2.6 Κοινωνικοπολιτιστική αναφορά

Το 1985 ιδρύεται στο χωριό πολιτιστικός σύλλογος με την ονομασία «Σάρενα», η οποία προέρχεται από την αρχαία ονομασία της Καλίδονας. Ο σύλλογος αποσκοπεί σε διάφορες πολιτιστικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Προσπαθεί να διοργανώνει διάφορες εκδηλώσεις στις οποίες αναβιώνουν τα ήθη και έθιμα του τόπου, για να θυμούνται οι παλαιότεροι και να μαθαίνουν οι νεότεροι. Όλες οι προσπάθειες στοχεύουν στο να μείνει ζωντανή και άθικτη η παράδοση, βέβαια οι εποχές αλλάζουν και η κοινωνία εκσυγχρονίζεται, άλλα όλοι πρέπει να θυμόμαστε και να σεβόμαστε τις ρίζες μας. Με πρωτοβουλία του συλλόγου και με τη στήριξη διαφόρων φορέων, πριν την πανδημία του covid-19, το διήμερο 22-23 Αυγούστου διοργανώνονταν παραδοσιακό πανηγύρι στο χώρο του Βαρκού, όπου κατά το 1845 μ.Χ. βρέθηκε μέσα στο σπήλαιο η εικόνα της Παναγίας. Στη συνέχεια της εργασίας θα γίνει λεπτομερής αναφορά για τη συγκεκριμένη περιοχή και το πανηγύρι της.

Κεφάλαιο 3ο:

3.1 Η πολιτιστική κληρονομιά της Καλίδονας

Τα ήθη είναι οι καθιερωμένες ηθικές αντιλήψεις, οι αξίες, οι συμπεριφορές, οι νοοτροπίες που χαρακτηρίζουν μια εποχή. Είναι ένα σύνολο κανόνων και νόμων που ανήκουν στο άγραφο δίκαιο αυτό που ονομάζουμε εθιμικό δίκαιο. Όταν όλα αυτά αποκτούν μια επαναλαμβανόμενη μορφή, γίνονται συνήθεια και περιγράφονται ως έθιμα. Η πολιτιστική κληρονομιά, τα ήθη και τα έθιμα του κάθε λαού τον χαρακτηρίζουν, τον κάνουν μοναδικό και ξεχωριστό από κάθε άλλον. Είναι όλα αυτά που συνδέουν το παρελθόν με το μέλλον. Μέσα από τις θρησκευτικές τελετές, τις ιστορικές γιορτές, τα πολιτιστικά γεγονότα γνωρίζουμε τις ρίζες μας, το παρελθόν μας, αποκτούμε συνδετικούς κρίκους με τους προγόνους μας. Συνειδητοποιούμε ότι υπάρχει μια συνέχεια, μια εξέλιξη, νιώθουμε βαθιά εκτίμηση και σεβασμό προς τους προγόνους μας, για όλα αυτά που δημιούργησαν ή εξέλιξαν και αυτοί από τους προηγούμενους. Έχουμε χρέος μας προς τους προηγούμενους να μάθουμε στους νεότερους τα ήθη και τα έθιμα του τόπου μας ειδικά τη σημερινή εποχή που χαρακτηρίζεται από την παγκοσμιοποίηση και τη χαλαρότητα θεσμών και αξιών. Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε κάποια ήθη, έθιμα και παραδόσεις από την Καλίδονα.

3.2 Απόκριες

Οι διασκεδάσεις στο χωριό ήταν λιγιστές, όταν έφτανε η εποχή των Αποκριών η χαρά των κατοίκων ήταν μεγάλη. Οι μπαρμπούτες και οι μασκαράδες, με τα διάφορα αστεία που σκαρφίζονταν, έκαναν τους κατοίκους να γελάνε. Οι πιο θαρραλέοι μασκαρεύονταν και περιδιάβαιναν στους δρόμους του χωριού χορεύοντας και τραγουδώντας. Στην πλατεία του χωριού συγκεντρώνονταν κόσμος και στήνονταν μεγάλο γλέντι. Η πλειοψηφία ήταν ζαλισμένοι από το κρασί

που είχαν καταναλώσει και χόρευαν σε ασταμάτητους ρυθμούς. Το μεγαλύτερο φαγοπότι γίνονταν την Τσικνοπέμπτη, καθώς όλοι είχαν σφάξει τα χοιρινά τους τις προηγούμενες μέρες και εκείνη τη μέρα το τσιγάριζαν και το αποθήκευαν στις στάμνες, για να έχουν "ένα μεζέ σπίτι τους". Την Καθαρά Δευτέρα έφτιαχναν χαρταετούς κολλώντας εφημερίδες παλιές πάνω σε καλάμια, ελλείψει κόλας έφτιαχναν την αλευρόκολλα, με αλεύρι και νερό, ουρά έβαζαν διάφορα κουρέλια.

Η κ. Ελένη η οποία συμμετείχε στα δρώμενα του χωριού μας μιλάει για τις Απόκριες: *«Ένα έθιμο ήταν τις Απόκριες που μαζευόμασταν 10-15 άτομα και ντυνόμασταν άλλοι χωροφύλακες, άλλοι τσολιάδες, ένας είχε ντυθεί χειρουργός και έκανε εγχείρηση και καλά σε ένα κοτόπουλο κι εμείς γελούσαμε, κάποιοι άλλοι ντύνονταν νύφη και γαμπρός και κάναμε ψεύτικο γάμο. Γυρίζαμε όλο το χωριό κάναμε καλαμπούρι και γελούσαμε και στο τέλος μαζευόμασταν στην πλατεία, έπαιζαν τα όργανα και χορεύαμε».*

3.3 Χριστούγεννα

Παραμονές εορτών οι γυναίκες του χωριού καθάριζαν τα σπίτια και τις αυλές τους. Οι γειτονιές μύριζαν κουραμπιέδες, όπως επέβαλλε το έθιμο. Ζύμωναν σπιτικό ψωμί, το χριστόψωμο, το οποίο το σφράγιζαν και έβαζαν καρύδια και σουσάμι. Ήταν το ψωμάκι του Χριστού, θα το έκοβαν στο μεσημεριάτικο χριστουγεννιάτικο τραπέζι. Παραμονή τα παιδιά από νωρίς νωρίς έπαιρναν τις ρούγες για να πουν τα κάλαντα, ο κάθε νοικοκύρης τα φίλευε ότι μπορούσε, άλλοι χρήματα, άλλοι λίγο λάδι και άλλοι κουλουράκια και κουραμπιέδες. Η καμπάνα χτυπούσε χαρμόсуνα, όλοι φορούσαν τα καλά τους ρούχα και οικογενειακά πήγαιναν στον Άη Γιώργη να ανάψουν ένα κεράκι. Τελειώνοντας η εκκλησία οι άνδρες πήγαιναν στο καφενείο και οι γυναίκες σπίτι να ετοιμάσουν το τραπέζι. Σε περίπτωση που στο σπίτι υπήρχε εορτάζοντας το γλέντι με όργανα ήταν δεδομένο.

Παραμονή Πρωτοχρονιάς το έθιμο του χωριού πρόσταζε χαρτοπαιξία, για το καλό του χρόνου. Οι άντρες μέχρι τις πρωινές ώρες βρίσκονταν στα καφενεία παίζοντας "τριάντα ένα" και άλλα τυχερά παιχνίδια. Το μεσημεριανό ήταν κόκορας κοκκινιστός με μακαρονάδα. Ο αφέντης του σπιτιού μετά το φαγητό έκοβε τη βασιλοκουλούρα .

Η κ. Δέσποινα θυμάται: *«Την παραμονή των Χριστουγέννων μας πήγαινε ο δάσκαλος για κάλαντα όλα τα παιδιά σε όλο το χωριό και μας έδιναν λεφτά ή σιτάρι ή λάδι και τα έπαιρνε ο δάσκαλος και τα πούλαγε και με τα λεφτά έφτιαχνε έργα για το σχολείο, όπως τουαλέτες που δεν είχε το σχολείο. Ανήμερα φτιάχναμε το Χριστόψωμο και κάναμε σταυρό πάνω με το ζυμάρι και βάζαμε και καρύδια. Την επόμενη των Χριστουγέννων σφάζαμε το χοίρο, το βράδυ τηγανίζαμε το συκώτι και το τρώγαμε πίνοντας κρασί. Την πρωτοχρονιά φτιάχναμε γλυκιά κουλούρα που είχε ζάχαρη, λάδι, πορτοκάλι και την στόλιζε η μάνα μου από πάνω».*

Η κ. Αναστασία μας παραθέτει και αυτή τις αναμνήσεις της: *«Τα Χριστούγεννα θυμάμαι περιμέναμε κι εμείς σαν παιδιά δώρα από τον Άγιο Βασίλη, αλλά υπήρχε φτώχεια τότε, όποτε κι εγώ αφού μου άρεσε η μοδιστρική από μικρή θυμάμαι ότι έφτιαχνα κουκλίτσες από ξύλο και ύφασμα και τις έβαζα στο τζάκι και το πρωί που τις έβρισκα εκεί πίστευα με την αδελφή μου ότι μας τις έφερε ο Άγιος Βασίλης. Τα Χριστούγεννα συγκεκριμένα από φαγητό θυμάμαι έσφαζε η μάνα μου μια κότα, την έβραζε και την έκανε σούπα και τρώγαμε οικογενειακά. Την δε Πρωτοχρονιά είχαμε έθιμο να σφάζουμε τον κόκορα και να τον κάνουμε μακαρονάδα. Φτιάχναμε και μια βασιλόπιτα με λάδι, σόδα, αλεύρι και ζάχαρη».*

Η κ. Ελένη αναπολεί: *«Την παραμονή των Χριστουγέννων το βράδυ μαζευόμασταν σε ένα συγγενικό σπίτι όλη η οικογένεια για φαγητό και ο καθένας*

μας μαγεύει κάτι από το σπίτι του και το πήγαινε. Συνήθως το τραπέζι είχε διάφορα ψητά στο φούρνο με πατάτες όπως χοιρινό, κατσικάκι με μακαρόνια, χριστόψωμο, αυγά που ψήναμε στην θράκα με το τσόφλι και άλλα πολλά φαγητά. Τρώγαμε, πίναμε το κρασί μας, καθόμασταν γύρω από την φωτιά και λέγαμε διάφορες ιστορίες και γελούσαμε, τραγουδούσαμε και γλεντούσαμε μεταξύ μας».

3.4 Πάσχα

Οι ετοιμασίες για το Πάσχα άρχιζαν από νωρίς. Τα σπίτια έπρεπε να είναι πεντακάθαρα, οι αυλές καθαρές, ασπρισμένες και γεμάτες λουλούδια. Λουλούδια που θα τα πήγαιναν να στολίσουν τον Επιτάφιο και την εικόνα του Άη-Γιώργη πολιούχο του χωριού. Την μεγάλη εβδομάδα όλοι πήγαιναν και παρακολουθούσαν τις λειτουργίες, τα παιδιά είχαν προμηθευτεί βιβλία με ψαλμούς και συμμετείχαν στη λειτουργία. Την Μεγάλη Παρασκευή από νωρίς το πρωί τα παιδιά ξεχύνονταν στους αγρούς να μαζέψουν λουλούδια για να στολίσουν τον Επιτάφιο, οι ώρες δουλειάς ήταν πολλές όμως κανένας δεν παραπονιόταν ούτε κουράζονταν. Το βράδυ ακολουθούσε η περιφορά του στους δρόμους του χωριού. Το βράδυ της Αναστάσεως το χωριό θύμιζε εμπόλεμη ζώνη καθώς τα αγόρια του χωριού κατασκεύαζαν αυτοσχέδιες κροτίδες. Χαρακτηριστικά κάποιο Πάσχα η κατασκευή της κροτίδας είχε γίνει με τέτοιο τρόπο με αποτέλεσμα να σπάσουν τα τζάμια στο Ιερό. Δυστυχώς αρκετοί είχαν τραυματιστεί, αλλά το γεγονός αυτό δεν τους πτοούσε. Την Κυριακή του Πάσχα οι σούβλες είχαν την τιμητική τους. Την επόμενη το χωριό γιόρταζε τον Πολιούχο του Άη-Γιώργη με στολισμό και περιφορά της εικόνας. Στη συνέχεια ακολουθούσε παραδοσιακό γλέντι στην πλατεία του χωριού καθώς και στα σπίτια καθότι οι εορτάζοντες ήταν πολλοί.

Η κ. Δέσποινα μας αναφέρει: «Τις ημέρες του Πάσχα φτιάχναμε κουλούρια, κουραμπιέδες, βάφαμε κόκκινα αυγά, την Μ. Παρασκευή συγκεκριμένα δεν κάναμε τίποτα επειδή ήταν ημέρα πένθους, μόνο πηγαίναμε το πρωί στην εκκλησία και στολίζαμε τον επιτάφιο και το βράδυ γινόταν η περιφορά σε όλο το χωριό. Το Μεγάλο Σάββατο έσφαζε η κάθε οικογένεια το δικό της αρνί ή κατσίκι που θα έτρωγε την Κυριακή του Πάσχα».

Με τη σειρά της η κ. Ελένη θυμάται: «Όλη την Μ. Εβδομάδα φτιάχναμε οι γυναίκες στα σπίτια μας κουλούρια, κουραμπιέδες, ζυμώναμε ψωμί, σφάζαμε αρνί ή κατσίκι ότι είχε ο καθένας για να μαγειρέψουμε την Κυριακή του Πάσχα. Επίσης την Δευτέρα του Πάσχα κάναμε πανηγύρι στην πλατεία του χωριού επειδή ήταν του Αη-Γιωργιού και γιόρταζε η εκκλησία μας. Πηγαίναμε πρώτα στην λειτουργία της Εκκλησίας και μετά μαζεύομασταν στην πλατεία για το γλέντι. Στήνονταν τα όργανα και πρώτος έσερνε τον χορό ο παπάς του χωριού μαζί με τον πρόεδρο, τον γραμματέα και μετά χόρευαν και οι υπόλοιποι. Όποιος ήθελε να χορέψει όμως πρώτα πλήρωνε τα όργανα έκανε και παραγγελία το τραγούδι που ήθελε και μετά χόρευε. Συνήθως χόρευαν Συρτά και Τσάμικα και καμία φορά και κάνα τσιφτετέλι.»

Η κ. Αναστασία μας μιλάει για τις δικές της αναμνήσεις: «Την Μ. Εβδομάδα μας έβαζαν οι γονείς μας να νηστεύουμε κανονικά από παιδιά. Την Μ. Πέμπτη πηγαίναμε το πρωί στην εκκλησία να κοινωνήσουμε, θυμάμαι μάλιστα εκείνη την μέρα βάφαμε και τα αυγά με μπογιά που φτιάχναμε από τις φλοίδες των κρεμμυδιών, τις βράζαμε σε νερό και έτσι έβγαινε η μπογιά. Την Παρασκευή το πρωί μας έδινε η γιαγιά μου μια κουταλιά ξύδι που πότισαν και τον Χριστό πάνω στον σταυρό, και μετά τρώγαμε πάλι κάτι νηστίσιμο. Εκείνο το πρωί βγαίναμε όλα τα παιδιά στις γειτονίες με τα καλάθκια μας και μαζεύαμε λουλούδια από τους αγρούς και τα πηγαίναμε μετά στην εκκλησία για να ντύσουμε τον επιτάφιο, για

να γίνει η περιφορά τον βράδυ. Το Μ. Σάββατο γινόταν κανονικά η ανάσταση στην εκκλησία και την Κυριακή του Πάσχα τρώγαμε κατσικάκι συνήθως ψητό στον ξυλόφουρνο με πατάτες δεν είχαμε σούβλες τότε.»

Η κ. Αλεξάνδρα, η μικρότερη σε ηλικία, θυμάται το στολισμό του επιταφίου: «Σαν παιδί θυμάμαι που καθόμασταν την Μ. Πέμπτη το βράδυ μετά την λειτουργία στην εκκλησία για να στολίσουμε τον επιτάφιο. Πηγαίναμε στα λιβάδια και μαζεύαμε μαργαρίτες, τις περνούσαμε μέσα από κλωστές και φαινόντουσαν σαν κορδέλες. Τις δίναμε στις μεγάλες γυναίκες και αυτές έκαναν τον στολισμό. Την Μ. Παρασκευή γινόταν η περιφορά του επιταφίου σε όλο το χωριό.»

3.5 Οι εκκλησίες του χωριού

Παλιός Άη Γιώργης

Ο Ναός του Αγίου Γεωργίου, ο παλιός Άη-Γιώργης, όπως αποκαλούν την εκκλησία οι ντόπιοι, εξαιτίας του γεγονότος ότι κατασκευάστηκε νέος ναός με το ίδιο όνομα, χτίστηκε πριν από 180 χρόνια περίπου. Το καμπαναριό του είναι πέτρινο και οι μπρούτζινες καμπάνες βρίσκονται κρεμασμένες σε κορμούς βελανιδιάς. Στο εσωτερικό το δάπεδο καλύπτεται από πέτρες, το ταβάνι είναι ξύλινο και στη μέση υπάρχει ένας πολυέλαιος, ο οποίος χρονολογείται από το 1905. Το τέμπλο είναι γεμάτο εικόνες οι οποίες διατηρούν ανεξίτηλα τα χρώματά τους. Ο ναός είναι ένα σημαντικό πολιτισμικό μνημείο για το χωριό. Λειτουργεί πλέον μια φορά το χρόνο την Κυριακή του Θωμά.

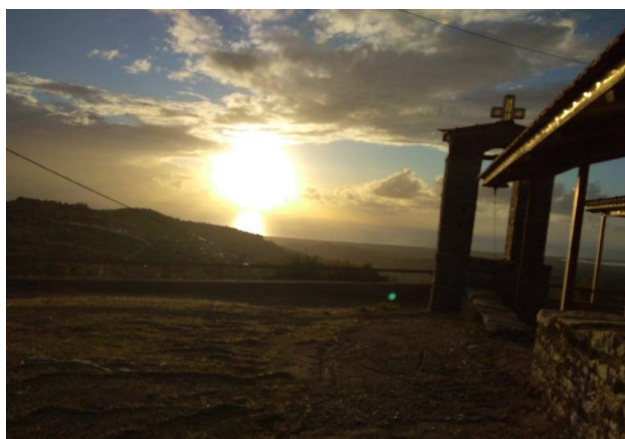
Ο Άγιος Γεώργιος

Το 1958 ένας μόνιμος κάτοικος Αμερικής με ρίζες από την Καλίδωνα αποφάσισε να δωρίσει στη μνήμη των γονιών του ένα οικόπεδο με σκοπό να κατασκευαστεί

η εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου. Έγιναν όλες οι απαραίτητες ενέργειες και μπήκαν τα θεμέλια του ναού. Εργάστηκαν πολλοί τεχνίτες και από το χωριό άλλα και από τα γύρω χωριά, η συμβολή και η βοήθεια των κατοίκων ήταν καθοριστικής σημασίας. Η εκκλησία λειτούργησε πρώτη φορά το Πάσχα του 1970 και ύστερα από “διαπραγματεύσεις” και πολλά εμπόδια ονομάστηκε Άγιος Γεώργιος και είναι πλέον ο πολιούχος του χωριού.

Ο Προφήτης Ηλίας

Το εκκλησάκι βρίσκεται στο ψηλότερο σημείο του χωριού, από εκεί μπορείς να ατενίζεις το απέραντο γαλάζιο του Ιονίου, το ηλιοβασίλεμα απλά μαγευτικό. Η παράδοση μας λέει ότι η κατασκευή του, η οποία είναι μια μικρογραφία του παλιού Άη-Γιώργη, οφείλεται στη διαμάχη δύο οικογενειών που διαφωνούσαν για την τοποθεσία κατασκευής του κεντρικού ναού του χωριού. Οι μεν ήθελαν την εκκλησία προς τη δική τους πλευρά και έτσι κατασκεύασαν τον παλιό Άη Γιώργη, οι δε την ήθελαν στην ανατολική πλευρά και έφτιαξαν τον Προφήτη Ηλία. Το εκκλησάκι λειτουργεί δύο φορές το χρόνο του Αγίου Ηλία και της Αναλήψεως.

Η Αγία Ζώνη

Η συγκεκριμένη εκκλησία είναι χτισμένη πάνω σε προηγούμενο Βυζαντινό Ναό. Η εκκλησία πρώτη φορά λειτούργησε στις 31 Αυγούστου 1962. Προκειμένου να

γίνει η λειτουργία μετέφεραν την καμπάνα από το εκκλησάκι της Παναγίας του Βαρκού που βρίσκεται σχετικά κοντά. Η παράδοση κάνει λόγο για μια γυναίκα του χωριού η οποία το προηγούμενο βράδυ ονειρεύτηκε μια γυναίκα που της είπε να μην πάρουν την καμπάνα, γιατί θα σπάσει. Πράγματι την επόμενη μέρα και αφού ολοκληρώθηκε η λειτουργία έσπασε το κλαρί που ήταν κρεμασμένη η καμπάνα με αποτέλεσμα να πέσει. Για καιρό το γεγονός αυτό αποτέλεσε αντικείμενο συζητήσεων και υποθέσεων από τους κατοίκους του χωριού. Η καμπάνα επιστράφηκε και αγοράστηκε νέα για το ναό της Αγίας Ζώνης. Από τότε κάθε χρόνο 31 Αυγούστου λειτουργεί η εκκλησία και γιορτάζει το χωριό την κατάθεση της Τίμιας Ζώνης της Θεοτόκου.

Η Αγία Αικατερίνη

Σε μικρή απόσταση από την Αγία Ζώνη βρίσκεται το εκκλησάκι της Αγίας Αικατερίνης. Την περίοδο ανακατασκευής του ναού στον προαύλιο χώρο βρέθηκαν πλάκες καθώς επίσης και οστά, πιθανολογούν ότι ίσως εκεί βρίσκονταν το νεκροταφείο της Σάρενας. Η παράδοση αναφέρει ότι παλιά η ταφή γίνονταν σε όλες τις εκκλησίες, δηλαδή η ταφή γίνονταν στην πιο κοντινή εκκλησία.

Η Κοίμηση της Θεοτόκου

Η Καλίδωνα είναι χτισμένη σε δύο λοφίσκους ,ανάμεσα σε αυτούς βρίσκεται το κοιμητήριο, το οποίο είναι κτισμένο σε αυτή τη θέση από το 1838. Η περιοχή ήταν γνωστή ως "ο λόφος του Γέρο Γκόβα" ήταν γεμάτος κυπαρίσσια και αμυγδαλιές, ήταν ένα τοπίο άγριο και προκαλούσε ιδιαίτερο τρόμο.

Η Παναγία στο Βαρκό

Μέσα στο λόγγο, δίπλα σε έναν καταρράκτη, πάνω στο βράχο βρίσκεται πραγματικά κρυμμένο το εκκλησάκι της Παναγίας. Η ιστορία αναφέρει ότι εξαιτίας της ιδιαίτερης τοποθεσίας που βρίσκονταν η περιοχή του Βαρκού οι συνεργάτες του Κολοκοτρώνη την επέλεξαν για να εγκαταστήσουν ένα εργαστήριο κατασκευής κίβδηλων νομισμάτων, προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες του αγώνα για απελευθέρωση του Έθνους. Η περιοχή πρόσφερε όλες τις αναγκαίες συνθήκες κάλυψης, δύσβατη με πολλές δυνατότητες διαφυγής σε περίπτωση περικύκλωσης. Το εργαστήριο όμως έκανε θόρυβο και οι κάτοικοι με κάποιο τέχνασμα έπρεπε να απομακρυνθούν και να φοβούνται να πλησιάσουν, ο μόνος τρόπος ήταν να διαδοθεί ότι το μέρος είναι στοιχειωμένο. Αυτό δεν ήταν και ιδιαίτερα δύσκολο εκείνη την εποχή καθώς οι άνθρωποι πίστευαν ότι σε περιοχές με πυκνή βλάστηση και τρεχούμενο νερό κατοικούσαν νεράιδες και ξωτικά.

Το 1845 όπως μαρτυρεί και η επιγραφή στην είσοδο του σπηλαίου βρέθηκε από έναν βοσκό της περιοχής η εικόνα της Παναγίας, όμως λειτούργησε ως εκκλησία πρώτη φορά το 1883. Η μνήμη της εορτάζεται στις 23 Αυγούστου. Μετά την πρωινή λειτουργία το έθιμο επιβάλλει οι γυναίκες του χωριού να φιλέψουν τους

προσκυνητές με γλυκίσματα, κουραμπιέδες και δίπλες, τα οποία έχουν φτιάξει μόνες τους. Φεύγοντας από το εκκλησάκι και αφού κατέβεις αρκετά σκαλοπάτια φτάνεις σε έναν χώρο με πολλά πλατάνια, στο χώρο αυτό οι παλιοί μετά την εκκλησία έκαναν πανηγύρι. Ο Πολιτιστικός σύλλογος του χωριού με υπεράνθρωπες προσπάθειες κατάφερε να αναβιώσει αυτό το έθιμο το 1990. Μέχρι το 2019 κάθε 22-23 Αυγούστου πραγματοποιούνταν διήμερο πολιτιστικών εκδηλώσεων. Δυστυχώς όμως το 2019 οι μηχανικοί του Υπουργείου Πολιτισμού, μετά από αυτοψία, έκλεισαν το χώρο που βρίσκεται το εκκλησάκι, διαπιστώνοντας ότι υπάρχει κίνδυνος από την πτώση βράχων. Από τότε άρχισε μια τεράστια γραφειοκρατική διαδικασία και μεγάλες έχθρες και διχόνοιες ανάμεσα στους κατοίκους του χωριού. Πριν από λίγο καιρό, συγκεκριμένα στις 18/01/2022 η πρόεδρος του Συλλόγου ανακοίνωσε ότι οι μελέτες έχουν ολοκληρωθεί και το έργο αποκατάστασης θα χρηματοδοτηθεί από δημόσιες δαπάνες. Ευχή όλων των κατοίκων είναι το εκκλησάκι να αρχίσει να ξαναλειτουργεί και όλοι να έχουν την ευκαιρία να ανάψουν ένα κεράκι και να γλεντήσουν με παραδοσιακά τραγούδια και χορούς.

(Φωτογραφία από το εσωτερικό της εκκλησίας)

(Φωτογραφία από το χώρο εισόδου στο εκκλησάκι)

(Φωτογραφία από το εσωτερικό της εκκλησίας)

3.6 Πανηγύρι στο Βαρκό

“Στο πανηγύρι του Βαρκού,
Σαν έρθεις δεν θα χάσεις
θα βρεις κρέας και ποτό
χορό για να ξεσκάσεις!!!“

Με αυτούς τους στίχους, η πρόεδρος του Πολιτιστικού Συλλόγου καλεί τον κόσμο να παρευρεθεί στις εκδηλώσεις που θα πραγματοποιηθούν στο χώρο της Παναγιάς του Βαρκού. Οι εκδηλώσεις οργανώνονται από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Καλίδονας με τη συνδρομή της Περιφερειακής Ενότητας Ηλείας. Το πρώτο βράδυ πραγματοποιείται παραδοσιακό γλέντι και το δεύτερο φεστιβάλ Ελληνικών Παραδοσιακών χορών στο οποίο συμμετέχουν σύλλογοι από όλη την Ελλάδα. Η προσέλευση του κόσμου είναι μεγάλη. Σύλλογοι από πολλά μέρη της Ελλάδος ναυλώνουν λεωφορεία προκειμένου να προσκυνήσουν και να γλεντήσουν σε αυτό το ιδιαίτερο και μαγευτικό τόπο.

Η παράδοση επιβάλλει ψητή γουρνοπούλα και τα καζάνια να βράζουν ντόπιο κατσικάκι, από το ζυμό του οποίου στο τέλος της βραδιάς, αφού το γλέντι έχει ανάψει, προσφέρεται ντόπιος τραχανάς. Κανένας δε φεύγει από το πανηγύρι αν δε γευτεί αυτόν τον γευστικό τραχανά. Κάθε χρόνο και ένα νέο συγκρότημα διασκεδάζει τους παρευρισκόμενους.

Οι αναμνήσεις από τα πανηγύρια πολλές, η κ. Ελένη μας μιλάει για τις δικές της: *«Τα πανηγύρια ήταν διασκέδαση για όλους, και για μικρούς και για μεγάλους. Ένα πανηγύρι που γινόταν ήταν το πανηγύρι του Βαρκού στις 23 Αυγούστου που γιόρταζε το εκκλησάκι της Παναγιάς που βρίσκεται εκεί μέσα σε ένα βράχο. Φορτώναμε τα άλογα με τραπέζια, καρέκλες, καζάνια και τα μεταφέραμε σε μια απόσταση 5 χιλιομέτρων από το χωριό για να στήσουμε το πανήγυρι. Είχαμε ψητό και βραστό χοιρινό που αγόραζε ο κόσμος και έτρωγε και στο τέλος ρίχναμε μέσα*

στον ζυμό από το κρέας τραχανά και τον μοιράζαμε σε όλους. Το πανηγύρι ήταν ημερήσιο και γινόταν τα πρώτα χρόνια 2 μέρες 22-23 Αυγούστου, με ορχήστρα και τραγουδιστές του χωριού. Αργότερα όταν ανέλαβε την διοργάνωση του πανηγυριού ο σύλλογος του χωριού έφερναν και ορχήστρα και τραγουδιστές γνωστά ονόματα, όπως τον Γ. Κόρο. Επίσης, πρόσθεσαν και μια 3^η μέρα την 24^η Αυγούστου όπου ήταν αφιερωμένη σε πολιτιστικές εκδηλώσεις και συγκεκριμένα εκείνη την μέρα γινόταν φεστιβάλ Ελληνικών παραδοσιακών χορών με χορευτικά συγκροτήματα που ερχόντουσαν από όλη την Ελλάδα σχεδόν.»

Ο κ. Γιώργος θυμάται επίσης: « Για το πανηγύρι του Βαρκού πηγαίναμε ένα μήνα νωρίτερα και σκαλίζαμε τα ονόματα μας πάνω στον πλάτανο που θέλαμε. Και τις μέρες τότε του πανηγυριού ο καθένας καθόταν κάτω από τον πλάτανο που είχε χαράξει το όνομά του, δηλαδή ήταν σαν να εξασφάλιζε με αυτόν τον τρόπο ο καθένας την θέση του. Έστρωναν κουρελούδες και κάθονταν από κάτω και έτρωγαν.»

3.7 Της Αναλήψεως

Σαράντα ημέρες μετά την Ανάσταση τιμάται η γιορτή της Αναλήψεως του Κυρίου. Ο Ιησούς Χριστός με την Ανάστασή του δεν εγκατέλειψε τον επίγειο κόσμο αμέσως, αλλά για σαράντα μέρες συνέχιζε να εμφανίζεται στους μαθητές του. Την ημέρα της Αναλήψεως γιορτάζουμε την ολοκλήρωση της αποστολής του Κυρίου και την ανάληψή του στους "ουρανοίς", στη θέση εκ δεξιών του Πατρός. Η Πέμπτη της Αναλήψεως είναι η ημέρα που ψάλλεται για τελευταία φορά το «Χριστός Ανέστη» στην Εκκλησία. Η παράδοση αναφέρει ότι μετά την ημέρα του Πάσχα οι ψυχές των νεκρών ήταν ελεύθερες να κυκλοφορούν στη γη, την Πέμπτη της Αναλήψεως όμως είναι η ημέρα κατά την οποία οι ψυχές των νεκρών, πρέπει να γυρίσουν στον τόπο τους. Τη μέρα της Αναλήψεως το έθιμο επιβάλλει οι

νοικοκυρές του χωριού να φτιάχνουν Μπουκουβάλα ή αλλιώς τα τραγάλια του Χριστού. Η Μπουκουβάλα είναι ζυμωμένο ψωμί το οποίο ψήνονταν σε παραδοσιακό ξυλόφουρνο και στη συνέχεια το έκοβαν μικρά κομματάκια στα οποία έριχναν λάδι και ζάχαρη. Τα μοίραζαν στη συνέχεια από σπίτι σε σπίτι για να συγχωρεθούν οι πεθαμένοι, όπως χαρακτηριστικά έλεγαν. Τα παλιά χρόνια που δεν υπήρχαν μπέϊκιν πάουντερ και σόδα οι νοικοκυρές χρησιμοποιούσαν αλισίβα για την κατασκευή της χρησιμοποιείται νερό και καθαρή στάχτη που τη βράζουν καλά και την αφήνουν να κατασταλάξει και να γίνει καθαρό πολύ το νερό.

Η κ. Αναστασία μας παρουσιάζει το έθιμο της Αναλήψεως : *«Ένα έθιμο ήταν που κάναμε τις Μπουκουβάλες της Αναλήψεως. Στις 40 μέρες μετά την ανάσταση του Χριστού, καθώς ήταν η μέρα που έκλειναν οι ψυχές, όλες οι γυναίκες του χωριού ζυμώνουμε κουλούρες τις οποίες τις κάναμε Μπουκουβάλα. Με αυτόν τον τρόπο σταυρώναμε την κουλούρα και την μοιράζαμε για τις ψυχές. Τρίβαμε το ψωμάκι πολύ ψιλό και προσθέταμε κανέλα, λαδάκι και ζάχαρη μετά πηγαίναμε ψηλά στο βουνό στο εκκλησάκι του Προφήτη Ηλία για την λειτουργία και μετά το τέλος της μοιράζαμε όσες γυναίκες είχαμε φτιάξει την Μπουκουβάλα και κατεβαίνοντας κάτω στο χωριό σε κάθε γειτονιά όλες οι νοικοκυρές σε φίλευαν και από την δικιά τους Μπουκουβάλα. Αυτό το έθιμο το κάνουμε μέχρι και σήμερα.»*

3.8 Οι οργανοπαίχτες

Το χωριό φημίζεται για τη μουσική του παράδοση. Οι φωτογραφίες που υπάρχουν μαρτυρούν ότι οι κάτοικοι του χωριού περίμεναν μια γιορτή, ένα γάμο, μια βάπτιση, ένα χαρμόσυνο γεγονός ώστε να βγουν στην πλατεία του χωριού και να γλεντήσουν. Στην πραγματικότητα δε χρησιμοποιούσαν τον όρο οργανοπαίχτες αλλά έλεγαν «τα όργανα», «τα νταούλια», «τα βιολιά». Όπως επίσης έλεγαν αυτός «είναι βιολιτζής», ή «παίζει λαούτο», ή «είναι κλαριντζής».

Θα ήθελα να αναφέρω κάποια ονόματα τα οποία υπάρχουν στην επόμενη φωτογραφία: κιθάρα Παναγιώτης Πολυχρονόπουλος-Σέσουλας(ο παππούς μου), λαούτο Γεώργιος Αδαμόπουλος(Ζαγκλακάς), Λεωνίδας Γιαννικόπουλος στο λαούτο, κλαρίνο Παρασκευάς από Αθήνη. Το κουτί επάνω στο τραπέζι είναι από λουκούμια και το χρησιμοποιούσαν για τα χρήματα.

Η κ. Ελένη θυμάται: «Είχαμε μουσικούς στο χωριό στο βιολί και στο τραγούδι ο Παναγιώτης ο Πολυχρονόπουλος (Σέσουλας), στο βιολί επίσης ήταν και ο Γιάννης ο Νικολόπουλος (Λιορδόγιαννης), στο Λαούτο ο Λεωνίδας ο Γιαννικός, Κιθάρα και Λαούτο ο πατέρας μου ο Γιώργος ο Αδαμόπουλος. Κλαρίνο δεν είχαμε στο χωριό συνήθως έφερναν από τον Πύργο για τα πανηγύρια και τα γλέντια τότε. Ο πατέρας μου καθώς ήταν μουσικός και έπαιζε με την ορχήστρα του χωριού, όταν είχαμε γλέντια ή πανηγύρια με έστελνε με το γαϊδούρι που είχαμε να μεταφέρω τα όργανα, τα μικρόφωνα και τα ηχεία στον χώρο όπου θα στήνονταν η ορχήστρα. Έτσι μεταφέραμε τα όργανα τα τότε χρόνια.»

3.9 Οι ασχολίες των κατοίκων στα παλαιότερα χρόνια

Οι δυσκολίες των κατοίκων ήταν πολλές και η επιβίωσή τους δύσκολη υπόθεση όμως έβρισκαν τον τρόπο και ξεπερνούσαν τα εμπόδια. Όλες οι εργασίες γίνονταν με τα χέρια και με τη βοήθεια των ζώων, τα απαραίτητα εργαλεία δεν υπήρχαν. Τις ελιές τις μάζευαν με τα χέρια, τα πανιά που χρησιμοποιούσαν ήταν από σπαρτά, τα οποία ύφαιναν στον αργαλειό, το μειονέκτημά τους ήταν ότι όταν βρέχονταν αποκτούσαν τόσο βάρος που με μεγάλη δυσκολία τα μετακινούσες. Η σπορά γίνονταν με αξίνες και με τα άλογα. Όταν ήθελαν να αλωνίσουν σηκώνονταν από το χάραμα και περίμεναν τη βοήθεια του αέρα για να λιχνίσουν το σιτάρι. Βασική καλλιέργεια των κατοίκων ήταν επίσης και η σταφίδα, σκάψιμο με αξίνες, ράντισμα, ξέφυλλο, χαράκι. Όλη τη μέρα στον ήλιο μέχρι να φτάσει η ώρα του τρύγου, όμως η ταλαιπωρία δεν τους λύγιζε καθώς το τραγούδι τους συντρόφευε σε όλες τις πτυχές της ζωής τους. Στο μάζεμα των ελιών, ο ένας βοηθούσε τον άλλον, έκαναν τις λεγόμενες “δανικαριές”. Υπήρχε ένας είδος συνεργασίας για να αποφεύγουν να πληρώσουν εργάτες, με αυτό τον τρόπο όταν τελείωναν το χωράφι του ενός πήγαιναν στο χωράφι του άλλου. Η κούραση τους περνούσε όταν έβλεπαν τα τσουβάλια να γεμίζουν με καρπό. Όταν ο ήλιος πήγαινε να δύσει μάζευαν τα πράγματά τους, οι άνδρες πάνω στα άλογα, οι γυναίκες με τα πόδια και έπαιρναν το δρόμο της επιστροφής προς το χωριό, καθώς τα περισσότερα ελαιοπερίβολα βρίσκονταν στα πεδινά.

Στην Καλίδωνα εκείνα τα χρόνια υπήρχαν τέσσερα ελαιοτριβεία, τα οποία λειτουργούσαν συνεταιρικά. Ήταν ιπποκίνητα και στο κέντρο τους υπήρχε ένας κυκλικός μεγάλος χώρος που ήταν τοποθετημένα τα δύο λιθάρια για να κόβουν τις ελιές. Το άλογο γύριζε τα λιθάρια προκειμένου για να κουνηθούν να σπάσουν τις ελιές. Οι κάτοικοι σχηματίζοντας ομάδες και σπρώχνοντας με τα χέρια τους κατάφεραν μέσα σε διάστημα επτά ημερών για το καθένα, να ανεβάσουν τα

λιθάρια στο χωριό. Το ελαιοτριβείο προκειμένου να λειτουργήσει σωστά είχε τον караβοκύρη του, αυτός ήταν υπεύθυνος προκειμένου όλα να λειτουργήσουν όπως πρέπει. Το προσωνύμιο караβοκύρης τον παρομοιάζει με τον καπετάνιο του караβιού που έχει την ευθύνη μεσοπέλαγα. Από τη μούργα που δημιουργούσαν τα υπολείμματα τα λαδιού οι γυναίκες έφτιαχναν σαπούνι. Σήμερα λειτουργεί στην Καλίδωνα ελαιοτριβείο με σύγχρονα μέσα και είναι ιδιοκτησίας του Συνεταιρισμού της Καλίδονας.

Η κ. Αναστασία μας αναφέρει ότι: *«Εμένα οι γονείς μου αφού τελείωσα το δημοτικό δεν με άφησαν να συνεχίσω στο γυμνάσιο κι έτσι με έστειλαν να μάθω την μοδιστρική τέχνη σε μια μοδίστρα εδώ στο χωριό. Έκατσα έναν χρόνο δίπλα της και έμαθα την τέχνη και μετά έφυγα στην Αθήνα για 2 χρόνια σε μια άλλη μοδίστρα για να δουλέψω αλλά και για να μάθω περισσότερα πράγματα. Επέστρεψα στο χωριό μετά από αυτά τα 2 χρόνια, παντρεύτηκα μετά από κάποια χρόνια και πέρα από την αγροτιά είχα και ως επιπλέον επάγγελμα την μοδιστρική για να έχουμε ένα επιπλέον εισόδημα στην οικογένεια.»*

Η κ. Ελένη θυμάται και αυτή: *«Οι άνδρες και οι γυναίκες του χωριού ασχολούνταν με αγροτικές δουλειές, με σιτάρια, σταφίδες, ελιές και πορτοκαλιές. Κάποιοι είχαν και κοπάδια με ζώα κυρίως πρόβατα που τα έβοσκαν έξω από το χωριό. Είχαμε επίσης 2 τσαγκάρηδες, 2 κουρείς, 2 ράφτες, είχαμε και έναν πλανόδιο υφασματέμπορο που έβαζε το εμπόρευμα του πάνω στο μουλάρι και γύριζε από χωριό σε χωριό. Κάποιες γυναίκες είχαν και ως επάγγελμα την μοδιστρική. Επίσης η γιαγιά μου ήταν η μαία του χωριού. Είχε ξεγεννήσει σχεδόν όλες τις γυναίκες του χωριού. Μάλιστα αφού τις ξεγεννούσε τις φρόντιζε για όσο ήταν λεχώνες για 40 μέρες δηλαδή, πήγαινε τους μαγείρευε, τις έπλενε, τις βοηθούσε με το μωρό και ό,τι άλλο χρειαζόνταν.»*

Το χωριό είχε δικό του ταξί, ιδιοκτήτης ο κ. Γιώργος μας μιλάει με μεγάλη συγκίνηση: «Το 1966 ξεκίνησα το επάγγελμά μου ως ταξιτζής, ήμουν ο μοναδικός που έκανε αυτή την δουλειά μέσα στο χωριό. Ξεκινούσα στις 6 το πρωί και γύριζα στο σπίτι γύρω στις 10 με 11 το βράδυ. Είχα διάφορα περιστατικά με μεταφορές σε νοσοκομεία για παππούδες, γιαγιάδες, παιδιά και πολλές φορές και για γέννες. Έφτανα μέχρι και την Πάτρα τότε. Έπαιρνα κόσμο τότε και τους κατέβαζα στην πόλη για ψώνια ή για να τους πάω στον σταθμό των τρένων και έκανα γενικά δρομολόγια όλη μέρα κάθε μέρα για 46 χρόνια. Μάλιστα επειδή ήταν από τα μοναδικά αμάξια τότε στο χωριό το έντυνα και κάποιες φορές για γάμους με κορδέλες και λουλούδια και πήγαινα τις νύφες στην εκκλησία.»

(Φωτογραφία : το ταξί του χωριού)

3.10 Το παλιό σχολείο

Το πρώτο σχολείο, αυτό που αποκαλούν παλιό σχολείο, κατασκευάστηκε το 1900 την περίοδο που κατασκευάζονταν τα «Σχολεία Καλλία», με σχέδια του Δημήτρη Καλλία, πολιτικού μηχανικού σύμφωνα με τα σχέδια του οποίου σε όλη

τη χώρα εφαρμόστηκε ένας ενιαίος τύπος σχολείων. Το σχολείο κατασκευάστηκε δίπλα στην εκκλησία του Άη-Γιώργη, σε οικόπεδο που προήλθε από δωρεά κατοίκου του χωριού. Τα χρήματα προήλθαν από το κληροδότημα Συγγρού και την κατασκευή του ανέλαβαν Λαγκαδιανοί μάστορες. Πρώτος δάσκαλος ήταν ο Γεώργιος Παπαγεωργίου, ο οποίος ήταν νεοδιόριστος και είχε καταγωγή από την Καλίδονα. Το σχολείο βρίσκεται στην κορυφή ενός λοφίσκου και ατενίζει το απέραντο γαλάζιο του Ιονίου, το αρνητικό είναι ότι επειδή το μέρος είναι ψηλά και είναι ανοικτό από παντού είναι εκτεθειμένο στους ανέμους. Οι παλιοί αναφέρουν ότι την περίοδο που στεγάζονταν το αρρένων, μια μέρα οι άνεμοι ήταν τόσο δυνατοί που παρέσυραν ένα μαθητή με αποτέλεσμα τον τραυματισμό του. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος αλλά και επειδή το σχολείο ήταν αρκετά ψηλά στη συνέχεια κατασκευάστηκε νέο σχολείο, το οποίο για πρώτη φορά λειτούργησε το 1937. Πρόκειται για ένα πέτρινο σχολείο, το οποίο λειτουργούσε σαν δημοτικό. Τις περισσότερες φορές οι δάσκαλοι νοίκιαζαν κάποιο σπίτι στο χωριό ή τους φιλοξενούσαν καθότι η πρόσβαση στο χωριό ήταν αρκετά δύσκολη. Σιγά σιγά τα παιδιά του χωριού μειώθηκαν με αποτέλεσμα το σχολείο να σταματήσει τη λειτουργία του το 1994. Στο χώρο του σχολείου λειτουργεί αυτή την περίοδο λαογραφικό μουσείο.

Η κ. Δέσποινα μας μιλάει για τα σχολικά της χρόνια: *«Σαν παιδιά μαζευόμασταν και παίζαμε σε αυλές σπιτιών ή στο σχολείο караβάνα, όπου σχηματίζαμε στο χώμα κάτω τα κουτάκια και πηδούσαμε μέσα στα κουτιά, πεντόβολο με τις πέτρες και άλλα αυτοσχέδια παιχνίδια. Μας έδιναν στο σχολείο γάλα και το βράζαμε σε ένα καζάνι και το μοιράζαμε σε όλα τα παιδιά. Τον χειμώνα στο σχολείο τότε δεν είχαμε σόμπα και για να ζεσταθούμε φέρναμε ο καθένας από το σπίτι ένα κουτάκι σιδερένιο με λίγα καρβουνάκια που τα ανάβαμε και το βάζαμε κάτω στα πόδια μας για να ζεσταινόμαστε.»*

Η κ. Ελένη έχει και αυτή βιώματα από τα σχολικά της χρόνια: «Στο Δημοτικό σχολείο γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 40' με αρχές 50' ήμασταν γύρω στα 100 με 120 παιδιά, τότε κάναμε μαθήματα το πρωί τότε και το απόγευμα. Μας έδιναν τότε από την Ευρωπαϊκή Ένωση θυμάμαι γάλα και τυρί. Πίναμε όλα τα παιδιά από μια κούπα γάλα το πρωί όταν πηγαίναμε στο σχολείο, και μετά στο πρώτο διάλλειμα μας έδινε και ο δάσκαλος από ένα κομμάτι τυρί. Φορούσαμε μπλε ποδιές τα κορίτσια με λευκό γιακά από μέσα από πλαστικό υλικό.»

Οι εποχές άλλαξαν, τα παιδιά λιγόστεψαν. «Στο σχολείο την δεκαετία του 80' ήμασταν πολύ λίγα παιδιά γύρω στα 12, για αυτό το λόγο το σχολείο ήταν μονοθέσιο, ήταν όλες οι τάξεις μαζί σε μια αίθουσα και υπήρχε μόνο ένας δάσκαλος που έκανε τα μαθήματα όλων των τάξεων. Μάλιστα τα μεγάλα παιδιά συνήθιζαν να βοηθάνε τα μικρότερα.» Αυτά μας αναφέρει η κ. Αλεξάνδρα.

3.11 Λαογραφικό Μουσείο Καλίδονας

Ο Πολιτιστικός Σύλλογος της Καλίδονας σε μια προσπάθεια να μη χαθούν πολύτιμα αντικείμενα του παρελθόντος δημιούργησε το Λαογραφικό Μουσείο. Η προσπάθεια δημιουργίας ανήκει στην πρόεδρο του πολιτιστικού συλλόγου, η οποία σε συνεντεύξεις που έχει δώσει σε τοπικά μέσα αναφέρει ότι το λαογραφικό μουσείο ανήκει σε όλους. Η συνδρομή όλων είναι καθοριστικής σημασίας, όλοι έχουν βάλει μια πινελιά δημιουργίας. Η φιλοσοφία του συλλόγου ήταν οι επόμενες γενιές να γνωρίσουν τον τόπο τους και μέσα από αντικείμενα και φωτογραφίες να βρουν τις ρίζες τους. Να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν τον τρόπο με τον οποίο οι προηγούμενες γενιές επιβίωναν.

Το Λαογραφικό Μουσείο είναι ανοιχτό προς όλους τους επισκέπτες καθώς επίσης και για όλα τα σχολεία που θα επιθυμούν να έρθουν να γνωρίσουν το χωριό και να επισκεφτούν το μουσείο κάνοντας μια αναδρομή στο χρόνο και στην ιστορία της περιοχής. Οι επισκέπτες, αλλά και τα σχολεία είναι πολλά ειδικά τους μήνες της άνοιξης και του καλοκαιριού. Το 2017 η εκπομπή από "τόπο σε τόπο " ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση του συλλόγου και επισκέφτηκε το χωριό κάνοντας ένα αφιέρωμα τόσο στο λαογραφικό μουσείο όσο και στις πολιτιστικές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται στο εκκλησάκι της Παναγίας στο χώρο του Βαρκού.

(Φωτογραφία από το εσωτερικό του Λαογραφικού Μουσείου Καλίδονας, "Το βασίλειο της νοικοκυράς")

Η κ. Ειρήνη μας ξενάγησε στο χώρο του λαογραφικού μουσείου και μας μίλησε για την ιδέα και τον τρόπο οργάνωσής του: «Αφού έκλεισε το Δημοτικό σχολείο, μετά από 2-3 χρόνια έκανε κάποιες ενέργειες ο Πολιτιστικός σύλλογος του χωριού «ΣΑΡΕΝΑ» και με την βοήθεια των κατοίκων του χωριού κατάφερε να δημιουργήσει το Λαογραφικό Μουσείο της Καλίδονας. Άλλοι έκαναν δωρεές είτε αντικειμένων είτε χρηματικές για να μπορέσει να φτιαχτεί. Το μουσείο μέσα περιέχει κουζίνα παλαιά και όλο το νοικοκυριό από πιάτα, κουτάλια, πετσέτες, τον «σοφρά» που ήταν ένα χαμηλό στρογγυλό τραπέζι όπου έτρωγαν, την «μπουγάνα» που ήταν ένα μεγάλο στρογγυλό μεταλλικό καπάκι με το οποίο κάλυπταν το φαγητό στο τζάκι και έριχναν κάρβουνα από πάνω για ψηθεί. Το ψυγείο της εποχής, που λεγόταν «φανάρι» και ήταν ένα κρεμαστό μεταλλικό κλουβί με σχάρα όπου έβαζαν μέσα τα τρόφιμα τους κι άλλα πολλά. Έχει επίσης ένα σαλόνι παλαιό με τους καναπέδες του, τις πολυθρόνες του, τις καρέκλες, το τραπεζάκι του. Κρεβατοκάμαρα σιδερένια, τα «στρίποδα» όπου ήταν οι ξύλινες βάσεις για το παλιό κρεβάτι πριν το σιδερένιο, την δεκαετία του 20'είχαν το «μπεσίκι» όπου ήταν μια μικρή κουνιστή ξύλινη κούνια που έβαζαν μέσα το μωρό να το κοιμίσουν κουνώντας την με το πόδι τους καθώς τα χέρια απασχολούνταν με το πλέξιμο, αργότερα έφτιαξαν και τις σιδερένιες κούνιες. Μάλιστα, στο μουσείο υπάρχουν νυφικά από το 1935 και το 1952, ρούχα, κορσέδες και εσώρουχα γυναικεία από το 1890. Ραπτομηχανές, αργαλειό, με την σαΐτα, το τρομπούκι, το ανεμίδι, την ανέμη που μάζευε σε κουβάρι την κλωστή, υφαντά και κουρελούδες. Την σκάφη που έπλεναν στο ποτάμι, με τον κόπανο που έτριβαν τα ρούχα, το καζάνι όπου έφτιαχναν την αλισίβα με στάχτη και καυτό νερό και μετά την έριχναν στην σκάφη για να πλύνουν. Εργαλεία κηπευτικά, αλέτρια, μηχανές ραντίσματος, ψεκαστήρια, πατητήρια για τα σταφύλια. Ο ντορβάς που είχαν στα άλογα, το φυσούνι, το σαμάρι, το ενί που έδεναν το άλογο μαζί με την σβάρνα για να σβαρνίσουν το χωράφι μετά το

όργανο. Την σκάφη που ζύμωναν το ψωμί, το φτυάρι που το έβαζαν στον ξυλόφουρνο, τα κόσκινα για το αλεύρι, τις πιανκοτές όπου έβαζαν μέσα τα ψωμιά για να πάρουν σχήμα. Έχει επίσης μια γωνία που αναφέρεται στο παλαιό σχολείο της Καλίδονας, η οποία έχει τα ξύλινο θρανίο, την σχολική ποδιά, την ξυλόσομπα του σχολείου, το μικρό τα καζανάκι(χαρανί) που έβαζαν μέσα το γάλα που μοίραζαν στα παιδιά, βιβλία, αλφαβητάρια, εργαλεία για πειράματα κι άλλα σχολικά υλικά. Υπάρχει και μια μουσική γωνιά στο μουσείο μας στην οποία μάλιστα έχει κάνει δωρεά, ο γιός του Βασίλη Τσιτσάνη, Κώστας, το πρώτο μπουζούκι του πατέρα του.»

3.12 Κάστρο Καλίδονας, Τριφυλία

Το κάστρο βρίσκεται 500 μ. νότια του χωριού. Για να φτάσει κάποιος στην κορυφή του πρέπει να διανύσει ένα ανηφορικό μονοπάτι, το οποίο δεν είναι εύκολα ορατό, σε μια απόσταση περίπου δεκαπέντε λεπτών από το δρόμο. Η θέση του βρίσκεται σε στρατηγικό σημείο και από την κορυφή του εποπτεύεις όλες τις γύρω περιοχές. Οι ντόπιοι ονομάζουν το κάστρο ως Γυφτόκαστρο ή Παλιόκαστρο της Σάρενας (που μετονομάστηκε σε Καλίδονα). Η ανακάλυψη του κάστρου έγινε από το Γάλλο περιηγητή M. Boutan (Βιγγοπούλου, 2005), ο οποίος πίστευε ότι η περιοχή είναι παλαιότερης περιόδου. Ο χώρος χαρακτηρίστηκε ως αρχαίος από τον H.G. Pringsheim (1909) και τον Γερμανό αρχιτέκτονα και αρχαιολόγο Wilhem Dorpfeld (1913), οι οποίοι σημείωσαν αρκετές ομοιότητες στην τεχνική της τοιχοποιίας με άλλες αρχαίες οχυρώσεις, αλλά ήταν δύσκολο να προσδιοριστεί η χρονολόγηση του.

Η κύρια πρόσβαση στο χώρο γινόταν μέσω μιας πύλης που βρίσκεται στα Νοτιοδυτικά του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου, ενώ ένα άνοιγμα στη νοτιοδυτική γωνία του εσωτερικού περιβόλου αποτελεί πιθανόν την πύλη εισόδου

στο εσωτερικό. Η κύρια οδός κυκλοφορίας μάλλον βρίσκονταν μεταξύ των δύο πυλών.

(https://aristomenismessinios.blogspot.com/2016/05/blogpost_3.html?m=1)

Το σχήμα του κάστρου είναι τετράγωνο με πλευρά περίπου 70μ. με δύο σειρές οχυρωματικών τειχών. Ο χώρος οργανώνεται οικοδομικά γύρω από δύο, σχεδόν ορθογώνιους, οχυρωματικούς περιβόλους, που συνιστούν το βόρειο τείχος. Ο εξωτερικός περίβολος περιλαμβάνει 6 πυργοειδείς προμαχώνες. Ο εσωτερικός περίβολος έχει διαστάσεις περίπου 30x30μ. και περιέχει υπολείμματα έξι κτηρίων. Τα περισσότερα κτίσματα βρίσκονται μεταξύ των δύο περιβόλων και είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Δέκα κτίσματα είναι προσαρτημένα στον εξωτερικό οχυρωματικό περίβολο και τέσσερα μόνο εντοπίστηκαν εκτός του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου, κάτω από την κορυφή του λόφου. Όλα είναι χτισμένα με ξερολιθιά. Δεν βρέθηκαν ίχνη συνδετικού κονιάματος. Το στοιχείο αυτό κατέστησε τις κατασκευές πιο ευπαθείς στο χρόνο με αποτέλεσμα σήμερα να υπάρχουν μόνο ερείπια τοιχοποιίας τα οποία φθάνουν το πολύ στο ύψος του ενός μέτρου. (<http://www2.egeonet.gr/forms/filePage.aspx?lemmaId=6964>)

Το κάστρο σήμερα δεν παρουσιάζει σημαντικές διαφορές. Στις πυρκαγιές του 2007 καταστράφηκε μεγάλο μέρος του δάσους αλλά οι αρχαίες οχυρώσεις δεν έπαθαν ζημιές, λόγω του μεγάλου πάχους κατασκευής τους.

Το κάστρο της Καλίδονας είναι μοναδικό για τη συμπαγή οργάνωσή του και την ένταξη του οικισμού εντός δύο αμυντικών τειχών. Το γεγονός ότι χρησιμοποιούνταν από την Μεσοελλαδική εποχή έως τον Μεσαίωνα καταδεικνύει τη σπουδαιότητά του.

Κεφάλαιο 4ο:

4.1 Γάμος

Ο γάμος τα τότε χρόνια ήταν ένα ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός για τους κατοίκους του χωριού. Όταν γινόταν γάμος στο χωριό αυτό σήμαινε μέρες χαράς, διασκέδασης, φαγητού, ποτού, χορού και τραγουδιού. Γι'αυτό και η συμμετοχή των κατοίκων ήταν μεγάλη κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας του γάμου. Στα τότε χρόνια κυριαρχούσε το προξενιό. Συνήθως οι προξενητάδες ήταν κάποιος συγγενής ή φίλος του γαμπρού ή της νύφης όπου έλεγε στους γονείς για το προξενιό και αυτοί αφού το συζητούσαν μεταξύ τους και συμφωνούσαν και για την προίκα, καθώς τότε ήταν η προίκα πάνω απ'όλα, τότε το έλεγαν στα παιδιά τους, τα οποία έπρεπε να σεβαστούν την απόφαση των γονέων τους, καθώς τα παλαιά χρόνια θεωρείτο προσβολή τα ζευγάρια να παντρευόντουσαν χωρίς την συγκατάθεση των γονέων τους. Το επόμενο βήμα ήταν να κανονίσουν την ημερομηνία των αρραβώνων, τρώγοντας ένα βράδυ οι γονείς και από τις δύο πλευρές στο σπίτι της νύφης.

4.2 Αρραβώνας:

Ο αρραβώνας γινόταν στο σπίτι της νύφης. Εκεί έφταναν με όργανα και τραγούδια οι γονείς, τα αδέρφια και οι συγγενείς του γαμπρού με στολισμένες κανίστρες. Η μία περιείχε τα γλυκά και η άλλη τα δώρα της νύφης, φόρεμα, παπούτσια, παντόφλες, εσώρουχα κλπ. Το ζευγάρι το αρραβώνιαζε συνήθως ο πατέρας του γαμπρού. Στην συνέχεια ακολουθούσε τραπέζι με παραδοσιακά φαγητά. Ο χορός και το τραγούδι δεν έλειπαν με την βοήθεια των οργανοπαιχτών πάντα. Ο αρραβώνας μέχρι τον γάμο διαρκούσε από ένα έως τρία χρόνια μέχρι να ετοιμάσει η νύφη την προίκα της. Η νύφη ήταν αυτή που όριζε την ημερομηνία του γάμου και μέχρι τότε οι επαφές με τον γαμπρό ήταν σπάνιες και τυπικές.

Η κ. Αναστασία θυμάται: *«Στον αρραβώνα πηγαίνανε στο σπίτι της νύφης ο γαμπρός με το σόι του με όργανα και κανίστρες στολισμένες με κόκκινο χαρτί, οι οποίες είχαν γλυκά, κυρίως μπακλαβά, και τα δώρα της νύφης, όπως χρυσαφικά και φορέματα ραμμένα ειδικά για εκείνην. Μετά τον αρραβώνα κανόνιζαν τότε θα γίνει ο γάμος. Μέχρι τότε επειδή η νύφη θα μετακόμιζε στο σπίτι του γαμπρού έπρεπε να αγοράσει τα έπιπλα της, τα γυαλικά της και γενικά ότι χρειαζόταν για το νοικοκυριό της. Ο γαμπρός αγόραζε μόνο το κρεβάτι.»*

Η προετοιμασία του γάμου:

Η προετοιμασία του γάμου γινόταν στο σπίτι της νύφης. Μια εβδομάδα πριν τον γάμο και συγκεκριμένα την ημέρα Τετάρτη οι γυναίκες συγγενείς του γαμπρού και της νύφης, παντρεμένες και ανύπαντρες, συγκέντρωναν και φόρτωναν όλα τα προικιά και τα ρούχα πάνω στα άλογα και τα πήγαιναν στο ποτάμι να τα πλύνουν. Εκεί τα έριχναν μέσα σε καζάνια με καυτό νερό και με αλισίβα που έφτιαχναν από στάχτη και καυτό νερό και έριχναν και λεμονόφυλλα

για μοσχοβολούν. Όλη την διαδικασία την περνούσαν με τραγούδια και είχαν και μαζί τους κουραμπιέδες, χαλβάδες και λουκούμια για να τσιμπολογούν. Κάποια από τα τραγούδια που έλεγαν ήταν:

«Μάνα στο περιβόλι μας
και στις αμυγδαλιές μας,
εκεί καθόμουν και έραβα
και έραβα τα προικιά μου
τα ρούχα τα δικά μου.
Εκεί περάσαν τρεις αετοί
Και τρεις καλοί λεβέντες.
Ένας με μήλο με βαρά
και άλλος με πορτοκάλι
και ο τρίτος ο καλύτερος
μου δίνει αρραβώνα.»

Αφού τα προικιά στέγνωναν, την Κυριακή πριν το γάμο μαζεύονταν πάλι οι γυναίκες στο σπίτι της νύφης με γλυκά και βοηθούσαν στο σιδέρωμα των ρούχων, η διαδικασία αυτή έκλεινε με γλέντια και χορούς.

Την εβδομάδα του γάμου και συγκεκριμένα την Παρασκευή η νύφη έκανε έκθεση της προίκας της στο σπίτι. Πήγαιναν τότε οι συγγενείς του γαμπρού με όργανα και τραγουδώντας το: «Ωραία είναι η νύφη μας», κουβαλώντας μαζί τους στολισμένες κανίστρες που περιείχαν γλυκά, το νυφικό, τα παπούτσια κι άλλα καλούδια. Το έθιμο εκείνη την μέρα ήταν να «κεράσουν» τα προικιά, δηλαδή τους έριχναν λεφτά, κουφέτα, ρύζι ή ροδοπέταλα. Ακολουθούσε πάλι χορός και τραγούδι.

Το Σάββατο το βράδυ γινόταν τραπέζι στο σπίτι της νύφης με την συγγένεια της. Ο γαμπρός τότε έστελνε από νωρίς στο σπίτι της τον «φορτωματιάρη», έναν ηλικιωμένο άντρα ο οποίος πήγαινε το λεγόμενο «φόρτωμα» το οποίο αποτελούνταν από κρέας, ψωμί, λάδι, κρασί και ό,τι άλλο χρειαζόταν για το τραπέζι. Ο ίδιος τα έβαζε μέσα σε δισάκκια τα οποία τα φόρτωνε πάνω στο άλογο και με την συνοδεία των οργάνων τα πήγαινε στο σπίτι της. Έμενε στο σπίτι της νύφης για το τραπέζι και την Κυριακή το πρωί φόρτωνε το άλογο, στο οποίο κρεμούσαν ένα άσπρο μεταξωτό μαντήλι που λεγόταν «μεσήνα», με τα προικιά της νύφης κυρίως με τα χαλκώματα δηλαδή τα καζάνια, τετζέρια, τηγάνια, ταψιά και τα πήγαινε στο σπίτι του γαμπρού με συνοδεία τους συγγενείς του γαμπρού που είχαν μαζευτεί για να βοηθήσουν στην μεταφορά των προικιών. Επίσης μπροστά από τα άλογα προχωρούσαν όλα τα παιδιά του χωριού κρατώντας στα χέρια από ένα μαξιλάρι το καθένα.

Την Κυριακή το απόγευμα, οι συγγενείς μαζί με τον γαμπρό πήγαιναν από το σπίτι της νύφης με τα όργανα να την πάρουν για να πάνε στην εκκλησία. Την νύφη την συνόδευε πάντα ο πατέρας με τα αδέρφια της. Έθιμο ήταν τους νεόνυμφους να τους στεφανώνει ο νονός του γαμπρού. Μετά το μυστήριο το ζευγάρι το χαιρέτιζαν οι καλεσμένοι και έβγαζαν και φωτογραφίες μπροστά από την πόρτα της εκκλησίας του χωριού του Αγίου Γεωργίου. Στην συνέχεια όλοι μαζί κατευθύνονταν στην πλατεία του χωριού με τα όργανα για τον καθιερωμένο χορό. Όταν τελείωναν, οι συγγενείς της νύφης πήγαιναν στο σπίτι της και οι νεόνυμφοι συνοδευόμενοι από τον κουμπάρο, τους συγγενείς και τα όργανα πήγαιναν στο σπίτι του γαμπρού, όπου τους υποδεχόταν η μάνα του γαμπρού στην πόρτα του σπιτιού. Τους έβαζε να πατήσουν ένα σίδερο, για να είναι σιδερένιοι, τους ακουμπούσε μια λευκή πετσέτα στο κεφάλι και τους έλεγε ευχές για να είναι ενωμένοι και τέλος τους τάζε και από μια κουταλιά μέλι, για

να είναι σ' όλη τη ζωή τους γλυκαμένοι. Μετά άρχιζε ο χορός, με συρτά κυρίως, ο πρώτος χορός ήταν των νεόνυμφων.

Το βράδυ γινόταν το τραπέζι και ήταν προσκεκλημένοι όλοι οι συγγενείς και οι φίλοι του γαμπρού οι οποίοι έφερναν το κανίσκι, δηλαδή ένα δέμα που περιείχε κρέας, κρασί, ψωμί κλπ. Δίπλα από την νύφη καθόταν ο κουμπάρος. Ήταν ο πρώτος που άρχιζε τις ευχές για τους νεόνυμφους, έβαζε σε τρία ποτήρια κρασί και όρθιος χαιρετούσε με το κάθε ποτήρι, το πρώτο ήταν εις υγείαν των νεόνυμφων, το δεύτερο για τους γονείς και το τρίτο για τους καλεσμένους. Κατά την διάρκεια των ευχών του κουμπάρου γύριζε ένα πιάτο από τραπέζι σε τραπέζι όπου ο καθένας έβαζε όσα λεφτά ήθελε για τους οργανοπαίχτες. Το γλέντι κρατούσε μέχρι την Δευτέρα το πρωί. Το δε τραπέζι όμως μπορεί να κρατούσε μέρες έως ότου να τελειώσουν τα κρέατα που είχαν φέρει οι καλεσμένοι.

Άλλο ένα έθιμο που γινόταν το απόγευμα της Δευτέρας, συνόδευαν όλοι μαζί την νύφη στην βρύση του χωριού, εκεί έριχναν κέρματα μέσα στο σωληνάρι της βρύσης και τα παιδιά έβαζαν το κεφάλι μέσα στο νερό και προσπαθούσαν να τα πιάσουν με το στόμα, από αυτό το νερό ο πεθερός έδινε στους νεόνυμφους να πιούν. Τέλος, την επόμενη Κυριακή από τον γάμο η νύφη με τον γαμπρό πήγαιναν επίσκεψη στο πατρικό της νύφης ή αλλιώς στα «πιστρόφια» όπως συνήθιζαν να το λένε.

Η κ. Αναστασία μας αναφέρει σημαντικές πληροφορίες: *«Το Σάββατο το βράδυ γινόταν τραπέζι στο σπίτι της νύφης με τους συγγενείς της, δεν είχαν όργανα εκείνο το βράδυ όμως τραγουδούσαν καθιστικά τραγούδια ένα από αυτά έλεγε:*

*Μια Παρασκευή ένα Σαββάτο βράδυ,
η μάνα με έδιωχνε από το σπιτικό μας
και ο πατέρας μου, κι αυτός μου λέει να φύγω,*

φεύγω κλαίγοντας, παίρνω τον Στρατή, παίρνω το μονοπάτι...

Ήταν ένα τραγούδι στενάχωρο, που έδειχνε τον αποχωρισμό της κοπέλας από τους γονείς της, την οικογένεια της. Την ημέρα του γάμου μαζεύονταν όλες οι φίλες της νύφης στο σπίτι της να την ντύσουν, να την στολίσουν και να την τραγουδήσουν, το "σήμερα γάμος γίνεται" κι άλλα τέτοια τραγούδια του γάμου. Έθιμο ήταν ένα αγόρι να της φορέσει τις κάλτσες και ένα άλλο τα παπούτσια για να είναι και καλά το πρώτο της παιδί αγόρι. Αφού ήταν έτοιμη η νύφη πριν φύγουν για την εκκλησία χόρευαν στο σπίτι σε κύκλο με τους συγγενείς το "ωραία που 'ναι η νύφη μας" και μετά έρχονταν τα όργανα να την πάρουν να την πάνε στην εκκλησία. Μετά το τέλος του γάμου μαζευόμασταν στην πλατεία και χόρευε το ζευγάρι τον πρώτο χορό με τους συγγενείς να ακολουθούν στον κύκλο. Και το βράδυ το τραπέζι γινόταν στο σπίτι του γαμπρού. Έθιμο στο τραπέζι μετά το φαγητό ήταν τα «κουπάρια», έβαζαν σε 5 ποτήρια κρασί και τα γύριζαν γύρω γύρω στο τραπέζι για ευχές, επίσης έβαζαν και λεφτά κάτω από το πιάτο για τους οργανοπαίχτες.»

4.3 Βαφτίσεις

Οι βαφτίσεις συνήθως γίνονταν την Κυριακή αμέσως μετά την λειτουργία. Έμεναν λοιπόν και παρακολουθούσαν το μυστήριο όλοι όσοι είχαν πάει από το πρωί στην λειτουργία. Το παιδί με τη νονά ή τον νονό, τον πατέρα και την γιαγιά ήταν μέσα στην εκκλησία ενώ η μητέρα καθόταν έξω καθώς δεν επιτρεπόταν να ήταν μέσα κατά την διάρκεια του μυστηρίου. Όταν λοιπόν τελείωνε η βάφτιση έστελναν ένα παιδί έξω για να την καλέσει μέσα και να της ανακοινώσει το όνομα, η ίδια δεν είχε δικαιώματα πάνω στην επιλογή του ονόματος. Αφού έμπαινε μέσα της παρέδιδε το παιδί ο κουμπάρος με τον παπά και της έλεγαν τα παρακάτω λόγια: "Σου παραδίδω κουμπάρα το παιδί μυρωμένο, βαφτισμένο,

του θεού παραδομένο, να το φυλάξεις από γκρεμό, από φωτιά και κάθε κακό. Όταν γίνει εφτά χρονών να το στείλεις στο σχολειό”.

Τότε δεν υπήρχαν μπομπονιέρες. Μόνο αν ήταν ο κουμπάρος ευκατάστατος έβαινε στην πόρτα της εκκλησίας και πέταγε στον αέρα κέρματα και έτρεχαν τα παιδιά όλα μαζί και μάζευαν ο καθένας όσα μπορούσαν περισσότερα.

4.4 Κηδείες

Όταν υπήρχε θάνατος στο χωριό ήταν ένα δυσάρεστο γεγονός για όλους. Όλοι μαζί ξενυχτούσαν τον νεκρό και τον μοιρολογούσαν οι μεσόκοπες και γεροντότερες γυναίκες. Έθιμο ήταν “τα λυπητικά”, όπου για 40 μέρες πήγαιναν στο σπίτι των λυπημένων φίλοι και συγγενείς με φαγητό για να συμπαρασταθούν στο πένθος τους.

Κεφάλαιο 5ο:

5.1 Μορφολογική ανάλυση των χορών.

Στο χωριό και δε στην ευρύτερη περιοχή δεν υπάρχει μεγάλη ποικιλία όσο αναφορά στους χορούς. Οι μόνοι γνωστοί χοροί που χορεύονται από τότε μέχρι και σήμερα είναι το Συρτό Πανελλαδικό και το Τσάμικο. Βέβαια με την εξέλιξη των χρόνων άρχισαν να ακούγονται και να χορεύονται στα γλέντια και στα πανηγύρια του χωριού και πιο αστικοποιημένα κομμάτια όπως το Τσιφτετέλι βάσει μαρτυρίας από κάτοικο του χωριού. Πρώτο λοιπόν λόγο στα πανηγύρια, στους γάμους, στις γιορτές και στα διάφορα γλέντια που γινόντουσαν στο χωριό είχε η μουσική από τους οργανοπαίχτες του χωριού και εν συνέχεια της μουσικής και του ρυθμού ο χορός. Οι κάτοικοι πιάνονταν σε κύκλο από τα χέρια και χόρευαν γνωστά παραδοσιακά τραγούδια της γύρω περιοχής κυρίως Συρτά

σε ρυθμό 7/8 αλλά και κάποια Τσάμικα σε ρυθμό 3/4.

Οι δύο παρακάτω πίνακες που παραθέτω για την πλήρη ανάλυση των χορών Συρτό και Τσάμικο, ζήτησα και τους πήρα από την επιστημονική εργασία «Η διδακτική των Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών σήμερα, μέσα από την Ρυθμολογία και τους Χορευτικούς Δρόμους» του πανεπιστημιακού μου Δασκάλου και επιβλέποντα της Διπλωματικής αυτής Εργασίας κ. Ιωάννη Δήμα και γι' αυτό τον ευχαριστώ πολύ!

1.	Συρτό	Πανελλαδικό	♂-♀	7/8 (3+2+2)	2/4 (Η περίπληψη Καγυέλι)	Συρτό (Μ-μ-μ)	W	Χρονικές διάρκειες μοτίβων Χορευτικά μοτίβα	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
								α' χορευτικό μοτίβο								β' χορευτικό μοτίβο							γ' χορευτικό μοτίβο							δ' χορευτικό μοτίβο						
								M.M. 7/8 Ανάλυση Μουσικού	§	n	n				§	n	n				§	n	n				§	n	n							
								M.M. 7/8 Βασ. ρυθμός Χοροδιδασκ.	j	q	q				j	q	q				j	q	q				j	q	q							
								Μετρική πραγμ. χορευτ. χρόνων	3	2	2				3	2	2				3	2	2				3	2	2							
								A' Μετρική χρόνων, Λεκτικά	M	μ	μ				M	μ	μ				M	μ	μ				M	μ	μ							
								Διαδοχή πελμάτων	Δ	A	Δ				A	Δ	A				Δ	A	Δ				A	Δ	A							
								B' Μετρική χρόνων, Λεκτικά Γ' Μετρική χρόνων, Λεκτικά	Άγγελος Σήμερα	Νίκος τώρα	Νίκος τώρα				Έξαρχος Πήγαμε	Βάσω δρόμο	Βάσω δρόμο				Πάτροκλος Στάθικα	Πάρης μέσα	Πάρης πήγα				Άρτεμης Έξοδος	Μάνος τώρα	Μάνος τέλος							
								Ακολουθεί εξειδικευμένη ανάλυση με κάθε ουσιαστική λεπτομέρεια στις ωθήσεις. Αυτό συναντάται στις περιπτώσεις όπου η μουσική εκτέλεση γίνεται πιο γρήγορη και η χορευτική απόδοση επιδέξια, περιτεχνη και εντυπωσιακή.																												
								Δ' Μετρική χρόνων αριθμ. Διαδοχή πελμάτων, με ωθήσεις	1	2	2				3	4	4				5	6	6				7	8	8							
								Σοφή βημάτων, Λεκτικά	A ώθηση Δ βήμα στη φορά	Δ ώθηση A βήμα έξω δεξιά στη φορά	A ώθηση Δ βήμα στη φορά				Δ ώθηση A βήμα στη φορά	A ώθηση Δ βήμα στη φορά	Δ ώθηση A βήμα στη φορά				A ώθηση Δ πάτημα δεξιά στη διάσταση με στροφή του σώματος, μέτωπο στο κέντρο	Δ ώθηση A βήμα- τάκι στο μιαό πέλ- μα μέσα	A ώθηση Δ πατάει στη θέση του				Δ ώθηση A βήμα έξω	A ώθηση Δ βήμα- τάκι στο μιαό πέλ- μα δεξιά στη θέση του	Δ ώθηση A πατάει στη θέση του							
								Συνολικά βήματα	1	2	3				4	5	6				7	8	9				10	11	12							

2.	Τσάμικο	Μοριάς Ρούμελη Θεσσαλία Δυτ. Μακεδονία Ήπειρος	♂-♀	3/4	Ιδιόμορφο	W	→ 1ο μέρος της χορευτικής φόρμας, μετακίνηση στη φορά του χορού → → α' και β' ίδια χορευτικά μοτίβα στη φορά του χορού →									← 2ο μέρος της χορευτικής φόρμας, μετακίνηση στη αντίθετη φορά του χορού ← ← δ' χορ. μοτίβο στην αντίθετη φορά ← ε' χορ. μοτίβο στη αντιθ. φορά & επί τόπου					
							o n n			o n n			o n n			o n n			o n n		
							θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ
							1·1	2	3	4·4	5	6	7	8	9	1·1	2	3	4	5	6
							Δ·A	Δ	A	Δ·A	Δ	A	Δ	Δ·A	Δ·A	A·Δ	A	Δ	A	A·Δ	A·Δ
							μ·μ Χοπ·Χοπ	M Βήμα	M Σταύρωμα	μ·μ Χοπ·Χοπ	M Βήμα	M Σταύρωμα	Πάτημα	Δ ώθηση A ακο- λουθία	Δ ανάπα- ση ή ανα- πήδηση A άρση μπροστά λυγισμένο στο γόνατο	μ·μ Χοπ·Χοπ	M Βήμα	M Σταύρωμα	Πάτημα	A ώθηση Δ ακο- λουθία	A ανάπα- ση ή ανα- πήδηση Δ άρση μπροστά λυγισμένο στο γόνατο
1·1	2	3	4·4	5	6	7	8	9	10·10	11	12	13	14	15							
Σημείωση: Για ουσιαστικότερη χορευτική απόδοση του Τσάμικου σε λεβέντικη έκφραση, πρέπει να δοθεί χαρακτηριστικά γρήγορη ώθηση στο πόδι στήριξης (και όχι στο πόδι προβολής), στην έναρξη του κάθε χορευτικού μοτίβου. Πλήρη ανάλυση διαδοχής πελμάτων στον κάθε μουσικό χρόνο.							1·1·1	2	3	4·4·4	5	6	7	8	9	1·1·1	2	3	4	5	6
							A·Δ·A	Δ	A	A·Δ·A	Δ	A	Δ	Δ·A	Δ·A	A·Δ·A	A	Δ	A	A·Δ	A·Δ
							A ώθηση Δ βήμα μικρό A ακο- λουθία	Βήμα	Σταύρωμα	A ώθηση Δ βήμα μικρό A ακο- λουθία	Βήμα	Σταύρωμα	Πάτημα	Δ ώθηση A βήμα μικρό Δ ακο- λουθία	Βήμα	Σταύρωμα	Πάτημα	A ώθηση Δ ακο- λουθία	A ανάπα- ση ή ανα- πήδηση Δ άρση μπροστά λυγισμένο στο γόνατο		

5.2 Παραδοσιακά τραγούδια

Κάποια από τα τοπικά παραδοσιακά τραγούδια που χορεύονται με την χορευτική φόρμα του Συρτού Πανελλαδικού με τέσσερα μοτίβα σε ρυθμό 7/8 (3+2+2) είναι τα: "Μου παρήγγειλε τ' αηδόνι" και "Στην βρύση πάω και κάθομαι". Αναλυτικότερα οι στίχοι τους είναι:

Μου παρήγγειλε τ' αηδόνι

Μου παρή, το χαϊδεμένο μου
μου παρή, παρήγγειλε τ' αηδόνι
μου παρή, παρήγγειλε τ' αηδόνι
με το πε, το πετροχελιδόνι.

Να του πλε, το χαϊδεμένο μου,
να του πλε, του πλέξω τη φωλιά του
να του πλε, του πλέξω τη φωλιά του
με τα χρυ, τα χρυσοπούπουλά του

Του παρή, παραπονιάρικο
του παρή, παρήγγειλα κι εγώ
του παρή, παρήγγειλα κι εγώ
που έχω χρο, χρόνια να το δω.

Μου παρή, το χαϊδεμένο μου
μου παρή, παρήγγειλε τ' αηδόνι
μου παρή, παρήγγειλε τ' αηδόνι
με το πε, το πετροχελιδόνι."

Στη βρύση πάω και κάθομαι

Στη βρύση πάω μωρέ πάω και κάθομαι,
στη βρύση πάω και κάθομαι
διψώ νερό δεν πίνω διψώ νερό δεν πίνω.

Κοιτάζοντας μάνα μ' τις όμορφες,
κοιτάζοντας τις όμορφες
μου κλέψαν το κανάτι κοντούλα και γεμάτη.

Κανάτι ξυ... μωρέ ξυλοκάνατο,
κανάτι ξυλοκάνατο
να είχα το ριζικό σου να είχα το ριζικό σου.

Που σε κρατάνε οι (γι)έμορφες,
που σε κρατάνε οι (γι)έμορφες
και πίνουν το νερό σου και πίνουν το νερό σου.

Δεν είναι κρίμα βρε κρίμα να διψώ,
δεν είναι κρίμα να διψώ
και να είμαι μέσ' τη βρύση και να είμαι μέσ' τη βρύση.

Και να μην έ... μην έρχεται καμιά,
και να μην έρχεται καμιά
και 'μένα να φιλήσει τη δίψα να μου σβήσει.

Τραγούδια που αναφέρονται στον χορό Τσάμικο του οποίου η χορευτική φόρμα απαρτίζεται από 5 μοτίβα, 3 μπροστά και 2 πίσω, με ρυθμό 3/4 είναι: "Νά'σαν τα νιάτα δυο φορές" και "Η Μαριωρή παντρεύεται". Οι στίχοι των τραγουδιών αυτών είναι:

Νά'σαν τα νιάτα δυο φορές

Ωρέ να 'σαν τα νιάτα λέει πουλί μου δυο φορές,
τα γερατειά καμιά.

Ωρέ να ξανανιώσω λέει πουλί μου μια φορά,
να γίνω πουλί μου παλικάρι.

Ωρέ να βάζω το λέει να βάζω το φεσάκι μου,
να βγαίνω πουλί μου στο παζάρι.

Ωρέ να κάνω νιους λέει να κάνω νιους να χαίρονται,
γέρους να καμαρώνουν.

Ωρέ να κάνω και λέει να κάνω και μια λυγερή,
να σκάσει πουλί μου να πλαντάξει.

Η Μαριωρή παντρεύεται

Βγήκα ψηλά στα διάσελα
κι αγνάντιο στη Μπαρμπάσαινα.
Στης Μπαρμπάσαινας τον κάμπο
Τριτσιμπίδας κάνει γάμο.

Η Μαριωρή παντρεύεται
κι ούλος ο κόσμος χαίρεται.
Με το γιο του Τριτσιμπίδα,
πο 'χει αμπέλια και σταφίδα.

Και καλεί για συμπεθέρους
ούλους τους Μπαρμπασαιναίους.
Κάνει το γάμο με βιολιά,
χορεύει η Μαριωρή μπροστά.

-Ποιόνε θα πάρεις Μαριωρή;
-Του Τριτσιμπίδα το παιδί.
Που 'ν' παιδί και παλληκάρι
και βαρεί και το γιογκάρι.
Πο 'χει στον Πύργο χτήματα,
στην Πάτρα καταστήματα.

Κεφάλαιο 6

6.1 Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Η έρευνα αυτή σκοπεύει να παρουσιάσει τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις του χωριού Καλίδονα. Συγκεκριμένα, θα παρουσιαστούν ιστορικά στοιχεία σχετικά με την ονομασία και τους λόγους επιλογής της συγκεκριμένης γεωγραφικής θέσης του χωριού. Θα γίνει αναφορά στον πληθυσμό και την κοινωνικοπολιτιστική κατάσταση του χωριού. Θα παρουσιαστούν τα έθιμα του γάμου, του αρραβώνα, της βάπτισης και άλλα τοπικά κυρίως έθιμα. Μέσα από αυτές τις γραμμές θα προσπαθήσω να "ζωντανέψω" το χωριό και τους κατοίκους του.

6.2 Αναγκαιότητα και χρησιμότητα της έρευνας

Η εποχή μας χαρακτηρίζεται από αλματώδη τεχνολογική ανάπτυξη και γρήγορους ρυθμούς. Πολλοί έχουν φύγει από τα χωριά τους και αγνοούν τις ρίζες τους. Μέσα από αυτή την εργασία οι νέοι θα μάθουν πως δημιουργήθηκε το χωριό και οι παλαιότεροι θα θυμηθούν και θα αναπολήσουν το παρελθόν. Η αλήθεια είναι ότι κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων υπήρχαν αρκετές συγκινήσεις, η νοσταλγία ήταν μεγάλη. Το δίδαγμα, θα ήταν ίσως, οι μεγαλύτεροι να διδάξουν τα παιδιά τους να αγαπήσουν τον τόπο τους και να πορευτούν με τα βιώματα και τις αξίες της εποχής.

6.3 Πλαίσιο διεξαγωγής της έρευνας

Η μεθοδολογία που χρησιμοποίησα ήταν με τη μορφή συνεντεύξεων και με δεδομένα που συλλέχθηκαν με βάση την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε μια ομάδα κατοίκων του χωριού και άντρες και γυναίκες με εύρος ηλικιών από 45 ετών η μικρότερη έως 85 η μεγαλύτερη. Το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε ήταν αυτό της συνέντευξης. Η συνέντευξη είναι βασικό στοιχείο της ποιοτικής έρευνας και δεν πρόκειται για απλή, τυπική διαδικασία διαλόγου μεταξύ εμού και των κατοίκων. Κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της συνέντευξης έπρεπε να ξεπεράσω τη διστακτικότητα και των κατοίκων και να κερδίσω την εμπιστοσύνη τους προκειμένου να ξεπεράσουν ενδεχόμενους ενδοιασμούς. Σε αυτό το σημείο έγκειται και η σημασία της συνέντευξης: να ξεπεραστούν κοινωνικά στεγανά, που δυσχεραίνουν την ουσιαστική συμμετοχή στο διάλογο, ώστε να επέλθει η προσέγγιση της αληθινής πραγματικότητας. Η συνέντευξη ως βασικό εργαλείο ποιοτικής έρευνας, δίνει στον ερευνητή πολλές δυνατότητες διερεύνησης των θεμάτων που τον απασχολούν. Η συνέντευξη μπορεί να εμβαθύνει και να φθάσει σε σημεία, στα οποία άλλα εργαλεία είναι δύσκολο να προσεγγίσουν, και αποτελεί εκείνο το

εργαλείο, το οποίο επιτρέπει στον ερευνητή να διερευνήσει σκέψεις, αξίες, προκαταλήψεις, στάσεις, συναισθήματα, εμπειρίες, απόψεις και αναπαραστάσεις των συμμετεχόντων ελεύθερα και σε βάθος (Wellington, 2000 Ιωσηφίδης, 2003 Αβραμίδης & Καλυβά, 2006).

6.4 Τα ερευνητικά ερωτήματα

1. Πώς θυμόσαστε το χωριό από τη στιγμή που καταλαβαίνατε τον κόσμο γύρω σας;
2. Ποιες οι ασχολίες των ανδρών και των γυναικών του χωριού;
3. Θυμάστε κάποια έθιμα που γινόταν στο χωριό; Πότε γινόταν και ποια είναι αυτά; Περιγράψτε τα παρακαλώ.
4. Πώς περνούσατε τις γιορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα;
5. Θυμάστε να μας περιγράψετε κάποιο φαγητό ή οτιδήποτε άλλο;
6. Πώς γίνονταν οι γάμοι της εποχής; Υπήρχαν προξενητάδες; Ποια τα τραγούδια του γάμου;
7. Υπήρχαν μουσικοί ή τραγουδιστές στο χωριό; Θυμάστε κάποια τραγούδια και χορούς ;
8. Πώς γίνονταν τα πανηγύρια στα χωριά και πώς διασκεδάζαν οι νέες και οι νέοι του χωριού;
9. Μπορείτε να μας γράψετε ό,τι άλλο νομίζετε πως αφορά την ιστορία του τόπου μας ή της οικογένειάς σας.

6.5 Τα ερευνητικά εργαλεία

Στη συγκεκριμένη έρευνα χρησιμοποιήθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη, η οποία θεωρείται η πιο ευέλικτη και σου δίνει τη δυνατότητα να εμβαθύνεις. Λέγοντας συνέντευξη εννοούμε την "κατάθεση ψυχής" στο πλαίσιο της συνομιλίας και επικοινωνίας δύο ή και περισσότερων ανθρώπων, προκειμένου να αντληθούν οι απαραίτητες πληροφορίες για την προσέγγιση ενός προβλήματος ή μιας κατάστασης. Σκοπός της συνέντευξης είναι η συλλογή πληροφοριών για τις εμπειρίες και τις απόψεις των ερωτώμενων.

Η ημιδομημένη συνέντευξη χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων, αλλά παρουσιάζει πολύ περισσότερη ευελιξία

ως προς τη σειρά των ερωτήσεων, την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο και ως προς την προσθαφαίρεση ερωτήσεων και θεμάτων για συζήτηση (Ιωσηφίδης, 2003). Σύμφωνα με τον Smith (1990), η ημιδομημένη συνέντευξη χρησιμοποιείται κυρίως για να αποκτήσουμε μία λεπτομερή εικόνα για τις πεποιθήσεις, τις στάσεις και τις απόψεις ενός ατόμου για ένα θέμα, γιατί επιτρέπει στον ερευνητή περισσότερη ευελιξία. Ο συνεντευξιαστής προσπαθεί να εμπλουτίσει τη συζήτηση, ενώ το διάγραμμα της ημιδομημένης συνέντευξης θα πρέπει να καθοδηγεί και όχι να υπαγορεύει την πορεία της (Αβραμίδης & Καλυβά, 2006).

Η ποιοτική ημιδομημένη συνέντευξη είναι ένα ευέλικτο και δυναμικό εργαλείο, το οποίο είναι μη κατευθυντικό, μη αυστηρά δομημένο και τυποποιημένο, με ερωτήσεις που επιδέχονται ανοιχτού τύπου απαντήσεις. Η συζήτηση πρόσωπο με πρόσωπο έχει σαν στόχο ο ερευνητής να κατανοήσει την προοπτική και στάση του ερωτώμενου για το προς διερεύνηση θέμα και να ακούσει τις εμπειρίες του μέσα από τα δικά του λόγια. Το είδος της ποιοτικής συνέντευξης στην παρούσα έρευνα στοχεύει στη διαμόρφωση μιας συνολικής εικόνας των απόψεων των μαθητριών για τα σχέδια τους και τις προσδοκίες τους για το επαγγελματικό τους μέλλον. Η συνέντευξη στηρίχθηκε σε κάποιες γενικές, ανοιχτές ερωτήσεις με τις οποίες προσπάθησα να κατευθύνω τη συζήτηση. Οι ερωτήσεις δεν είχαν αυστηρά προκαθορισμένη σειρά και δεν τέθηκαν όλες με τον ίδιο τρόπο. Καθορίστηκαν από πριν οι κύριοι άξονες και τα βασικά ερωτήματα της συζήτησης και στη συνέχεια προσαρμόστηκαν αναλόγως με την πορεία της συζήτησης και με βάση τη δυνατότητα που είχαν οι κάτοικοι του χωριού να αναπτύξουν τα θέματα όπως ήθελαν, να περιγράψουν ελεύθερα τις εμπειρίες τους και τις σκέψεις τους και να αναφερθούν σε γεγονότα και καταστάσεις που ήταν σημαντικές για αυτούς.

Σ' αυτό το σημείο, πρέπει να αναφερθεί ότι η συνέντευξη βασίζεται στην παρακάτω θέση: η γνώση επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό μέσω καλής ακρόασης, έως και «ευγενούς αφουγκράσματος» των κόσμων των υποκειμένων, τα οποία ο ερευνητής οφείλει να έχει ενθαρρύνει να εκφραστούν.

Κεφάλαιο 7

7.1 Συζήτηση- συμπεράσματα

Η έρευνα που πραγματοποίησα στα πλαίσια αυτής της διπλωματικής εργασίας έδειξε ότι ο Πολιτιστικός σύλλογος του χωριού είναι δυναμικά ενεργός προκειμένου να μεταλαμπαδεύσει στις επόμενες γενιές όλα τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις. Οι άνθρωποι επίσης του χωριού έδειξαν το ίδιο ενδιαφέρον και προθυμία να μοιραστούν μαζί μας τις αναμνήσεις τους. Οι νέοι του χωριού, όσοι έχουν απομείνει, αλλά και αυτοί που έρχονται στον τόπο τους όταν οι υποχρεώσεις τους το επιτρέπουν, συμμετέχουν ενεργά στις εκδηλώσεις του χωριού. Ειδικά στις εκδηλώσεις στο πανηγύρι του Βαρκού όλοι πρόθυμα βοηθούν και παράσχουν αφιλοκερδώς τη συνδρομή τους.

Η έρευνα μου στόχευε στο να διερευνήσω την παράδοση του χωριού. Δεν έχω μείνει μόνιμα στην Καλίδωνα αλλά επειδή ήταν το χωριό των παππούδων μου το επισκέπτομαι συχνά καθώς έχω οικογενειακούς και συναισθηματικούς δεσμούς. Διαπίστωσα ότι μπορεί οι καιροί να αλλάζουν και οι κοινωνίες να εξελίσσονται, όμως τίποτα δε ξεχνιέται, αν εσύ ο ίδιος δεν το ξεχάσεις.

Θα ήθελα κλείνοντας να ευχαριστήσω όλους τους ανθρώπους που μου παραχώρησαν συνέντευξη, χωρίς τη δική τους συνδρομή αυτή η εργασία δεν θα είχε ολοκληρωθεί!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Αβραμίδης Η. & Καλυβά Ε. (2006). *Μέθοδοι Έρευνας στην Ειδική Αγωγή : Θεωρία και Εφαρμογές*, Αθήνα : Παπαζήση

Βιγγοπούλου Ι. (2005). *Η ανάδυση και η ανάδειξη κέντρων του ελληνισμού στα ταξίδια των περιηγητών (15ος-20ός αιώνας): ανθολόγιο από τη συλλογή του Δημητρίου Κοντομηνά: κατάλογος έκθεσης*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 6 Μαΐου-16 Ιουνίου 2005.

Δήμας Ι. (2001) *Η διδακτική των Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών σήμερα, μέσα από την Ρυθμολογία και τους Χορευτικούς Δρόμους*.

Πανεπιστημιακές σημειώσεις φοιτητών, Τ.Ε.Φ.Α.Α. Τρικάλων, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Ιωσηφίδης Θ. (2003). *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.

Νιάρχου Τ. (2004). *Καλίδονα Οδοιπορικό στο χώρο και στο χρόνο* (Τ. Νιάρχου επιμ.)

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

https://aristomenismessinios.blogspot.com/2016/05/blog-post_3.html?m=1

<https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=kalidon>

<http://xemandrios1.blogspot.com/2011/09/blog-post.html>

<http://www2.egeonet.gr/forms/filePage.aspx?lemmalid=6964>